

OCJENE I PRIKAZI

G. Hazai, DAS OSMANISCH-TÜR-KISCHE IM XVII. JAHRHUNDERT. UNTERSUCHUNGEN AN DEN TRANSKRIPTIONSTEXTEN VON JAKOB NAGY DE HARSÁNY. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973 (Bibliotheca Orientalis Hungarica XVIII).

Djelo »Colloquia Familiaria Turcico-Latina« Jakob Nagy de Harsány, objavljeno 1672. godine u Köllnu (Brandenburg), na osnovu kojeg je G. Hazai napravio ovu filološku studiju, smatra se ključnim spomenikom turske jezičke historije, koji baca više svjetla na jedan važan, ali još nedovoljno poznat jezičko-istorijski period. Posebna upotreba vrijednost tekstova J. N. de Harsány je u tome što su dati latiničkom transkripcijom sa latinskim prevodom, kojima je Hazai dodao još i prevod na njemačkom jeziku. Činjenica je da tekstovi dati transkripcijom igraju značajniju ulogu u razjašnjavanju fonetičkih problema, negoli tekstovi pisani arapskim pismom. Kod rada na spomenicima turskog jezika pisanim arapskim pismom, kod kojih se može pratiti morfološki i sintaktički razvoj, glavno interesovanje istraživača bilo je usmjereno na staro-osmanski period (13—15. str.), dok je period od 16. do 19. stoljeća bio gotovo sasvim zanemaren. Spomenici ovog perioda pisani su jezikom kojim je dominirao uticaj arapskog i perzijskog jezika, tako da se tu moglo pronaći sasvim malo ili gotovo nimalo podataka za istoriju razvoja turskog jezika. Zato je jasno što ni jezički spomenici tog perioda nisu bili predmet obimnijih istraživanja turkologa jezičko-istorijskog usmjerenja.

S ciljem da se uspostavi veza između ovih različitih perioda, koja bi ukazala na cjelovitost jezičkog razvoja, Hazai je posvetio pažnju još nepotpuno istraženom jeziku 17. stoljeća, odabravši za predmet rada ovaj svojevrsni transkripcijski spomenik osmansko-turskog jezika.

»Colloquia Familiaria Turcico-Latina« odražava takav turski jezik koji se ne može naći u spomenicima pisanim arapskim pismom. To je jezik daleko od literature, znači daleko od uticaja arapskog i perzijskog jezika, vjerno prenesen svakodnevnim turskim jezik tog perioda. Autor »Colloquia...«, teolog i orijentalista, proveo je kao diplomata 7 godina u osmanskoj prijestonici i drugim gradovima Carstva, tako da su i podaci koje on daje o svim vidovima života u osmanskoj državi vrlo opsežni i značajni. Te su podatke koristili i Brockelmann, Dery i Heffening.

Međutim, centralna tačka rada G. Hazai je jezičko-statistička analiza podataka, koja je autoru pružila priliku da se pozabavi različitim problemima osmansko-turske jezičke historije sa jednog novog stanovišta.

Monografija sadrži sljedeća poglavlja:

I Uvod.

II »Colloquia Familiaria Turcico-Latina« Jakob Nagy de Harsány: autor i njegovo djelo.

III Tehnički principi rada.

IV Turski i latinski tekst »Colloquia Familiaria Turcico-Latina« i njemački prevod; ovaj dio iznosi 178 stranica.

V Registar riječi. Ovdje je autor donio obiman rječnik riječi upotri-

jebljenih u korpusu, čime je vrijednost ovog ionako značajnog rada samo uvećana.

VI Jezik korpusa. U ovom studijskom dijelu date su i posebno su analizirane sve pojave i promjene fonetičkog i fonološkog, te morfološkog i morfološkog karaktera. Zatim je obrađena sintaksa, a kao zaključak je donesena dijalektička i jezičko-istorijska ocjena teksta.

VII Registar povezanih morfema.

Fazileta Cviko

Pierre Cachia: THE MONITOR — A DICTIONARY OF ARABIC GRAMMATICAL TERMS, ARABIC-ENGLISH, ENGLISH-ARABIC, Beirut, Librairie du Liban, 1974, 8°, 198.

Poznati libanski izdavači orijentalističke literature sa mnogo uspeha nastavljaju slavnu tradiciju tzv. »bejrutskih rečnika« arapskog jezika, koji su polovinom XIX veka najavili novu eru u izradi leksiografskih priručnika, naročito prevodnih arapsko-francuskih i arapsko-engleskih rečnika (cf. o tome sažetu ocenu I. J. Kračkovskog u predgovoru arapsko-ruskom rečniku H. K. Baranova, Moskva, 1958, 6—7). U samostalnim izdanjima libanskih kuća ili kao plod njihove saradnje sa pojedinim evropskim izdavačima (u ovom slučaju sa grupom Longman iz Londona) pojavila se čitava serija vrednih priručnika koji olakšavaju pristup različitim oblastima arabistike (npr. rečnici sinonima, definicija, frazeologije, kolokvijalizama, toponima, najčešćih jezičkih grešaka, starih arapskih dijalekata, pravnih, ekonomskih izraza, itd.).

Arapska gramatička terminologija gotovo da je nauka za sebe. Ona nije ograničena isključivo na lingvistiku u užem smislu, već je njeno solidno poznavanje potrebno svakome ko dolazi u dodir sa arapskom filologijom, pa i islamistikom. Shvatanje svih mijansi arapske bogate i razudene gramatičke terminologije podrazumeva suvereno vla-

danje samim jezikom, a u dobroj meri i logikom, dok, s druge strane, zakonitosti arapske lingvistike na potpuno adekvatan način jedino se tom terminologijom i mogu iskazati. Pronalaženje ključa za uspostavljanje skladnog odnosa između arapskih gramatičkih naziva, i termina koji generički pripadaju evropskoj jezikoslovnoj tradiciji, tj. grčko-latinskoj osnovi, oduvek je bilo jedan od najsloženijih problema sa kojima su se sukobljavali arabisti zapadnog sveta. Svaki od njih izradio je svoj sistem koji se manje ili više razlikovao od ostalih istovremeno postojećih sistema, a baš te tačke razlikovanja najčešće su bile izraz divergencija u naučnim shvatanjima. Pored toga, mora se istaći da ni među arapskim lingvistima nije postojala puna saglasnost u svim pojedinostima upotrebe i тумачenja gramatičkih termina, što nije ostalo bez odraza u savremenoj orijentalistici. Potreba za iscrpnim rečnikom arapske lingvističke terminologije sa ekvivalentima i objašnjenjima na nekom svetskom jeziku odavno se oseća u arabistici.

Arapsko-engleski i englesko-arapski rečnik arapskih gramatičkih termina, koji je izradio profesor Edinburškog univerziteta Pierre Cachia, donekle će popuniti postojeću prazninu u oblasti kojom se bavi i sigurno je da će naići na dobar prijem među orijentalistima. Zanimljivo je da je na ideju da sastavi ovakav koristan priručnik došao naučnik čije osnovno polje interesovanja nije neposredno vezano za izučavanje arapskog jezika, već prvenstveno savremene arapske književnosti. Poznata je i cenjena doktorska disertacija ovog orijentaliste, koja predstavlja prvi celoviti prikaz ličnosti i dela velikog arapskog pisca, književnog teoretičara i istoričara Taha Husejina (1889—1973), nastao van arapskog sveta (*Taha Husayn — His Place in the Egyptian Literary Renaissance*, London, 1956; cf. prikaz Fehima Bajraktarevića u *Orientalistische Literaturzeitung*, 54, 1959, 3—4, 174—177). Posle disertacije, P. Cachia je objavio veći broj značajnih naučnih radova, među kojima se ističe studija posvećena upotrebi tzv. »narodnog« govornog jezika u moder-

noj arapskoj književnosti (*The Use of the Colloquial in Modern Arabic Literature*, Journal of the American Oriental Society, 87, 1, 1967), kao i pregled istorije islamske Španije (*A History of Islamic Spain*, Edinburgh, 1965), koji je P. Cachia radio zajedno sa poznatim islamistom M. Watt-om. Najnoviji doprinos ovog arabiste, rečnik gramatičkih termina, razvio se iz autorove lične kartoteke koja je stvarana tokom godina naučne aktivnosti, pa je vremenom postala dovoljno obimna da je »vredelo podeliti je sa drugima«, kako sam sastavljač kaže u predgovoru. Rečnik sadrži dva dela: englesko-arapski i arapsko-engleski, a pored engleskog, postoji i predgovor na arapskom jeziku. Engleski termini su u celini usvojeni prema »najmerodavnijim priručnicima arapske gramatike pisanim na engleskom«, klasičnim delima M. S. Howell-a (*A Grammar of the Classical Arabic Language*, I—VII, Allahabad, 1883—1903) i W. Wright-a (*A Grammar of the Arabic Language*, I—II, Cambridge, 1896—1898). Za svaki termin je znakovima »H« i »W« naznačeno odakle potiče, jer između Howellove i Wrightove terminologije postoje izvesne razlike. Priručnik sadrži osnovnu gramatičku terminologiju, posebno iz domena morfologije i sintakse, a delimično i stilistike (koja je kod Arapa, naročito u klasičnom periodu, uvek lingvo-stilistika. Vrlo se lako može utvrditi da je znatan deo lingvističkih izraza ostao neobuhvaćen rečnikom, što se naročito odnosi na polje fonetike (cf., npr., takođe na engleskom jeziku glosar koji daje K. I. Semaan u studiji *Linguistics in the Middle Ages-Phonetic Studies in Early Islam*, Leiden, 1968, 64—68). Poređenje sa nekim drugim sličnim glosarima pokazalo bi da nije u pitanju samo fonetika, ali od priručnika koji je, pored svojih drugih naučnih interesovanja, radio samo jedan čovek i to srazmerno kratko vreme, iscrpnost se ne može ni očekivati (posebno je zanimljiv *Rečnik arapskih gramatičkih termina i izraza koji je sovjetski orijentalist B. M. Grande dodao svom obimnom Kursu arapske gramatike u uporedno-istorijskom svetlu*, Moskva, 1963, 554—587).

Dobija se utisak da građa rečnika P. Cachia-e nije svesno ograničena i probrana na osnovu čvrsto postavljenih kriterijuma, već da je u njenom odabiranju izvesnu ulogu odigrao i slučaj, alko se tako može nazvati neizbežan uticaj opredeljenja za određene oblasti istraživanja tokom autorove naučne aktivnosti. Ovo, naravno, nikako ne znači da Cachia nije uložio priličan trud da terminološki materijal sakupljen i sreden u skladu sa zahtevima individualnog naučnog rada, dopuni, pročisti i sistematizuje tako da bude spreman za štampu. Bez obzira na nepotpunost, koja i ne mora da bude mana, pogotovo kada se priručnikom služe početnici, sigurno je da će edinburškom profesoru biti zahvalni mnogi kojima do sada nijedan tako spretan i pregledan rečnik arapskih gramatičkih termina nije stajao na raspolaganju. Značaj mu čini posebnim i to što su ekvivalenti dati na danas najrasprostranjenijem svetskom jeziku, engleskom.

Darko Tanasković

THE LEGACY OF ISLAM, second edition, edited by the late Joseph Schacht with C. E. Bosworth, Oxford, Clarendon Press, 1974, 8°, XIV+530+20 tabli i ilustracija.

U uvodnom tekstu za drugo izdanje *Zaveštanje islama* stoji da ono u potpunosti zamenjuje staru, već klasičnu knjigu istog naslova, koja se pojavila pre više od četrdeset godina (*The Legacy of Islam*, edited by the late Sir Thomas Arnold and Alfred Guillaume, Oxford, 1931) i koja je odigrala neprocenjivu ulogu u razvoju orijentalistike i mnogih drugih disciplina (vid., npr., prikaz F. Bajraktarevića pod naslovom *Šta je islam zaveštao Evropi*, Srpski književni glasnik, n. s. XLIX, 5, 1936, 380—382). Sigurno je da novo izdanje odražava savremeno stanje naučnih znanja i pogleda na ulogu islamske civilizacije u razvoju i napretku čovečanstva, ali ono baš zbog toga ne zamenjuje staro, već je sa svim nova knjiga, sa novim autorima i znatno izmenjenom opštom koncepcijom, mada je i ono inspi-

risano istom idejom, željom da se sagledaju područja dodira i prožimanja islamskog i tzv. zapadnog sveta. Poređenje dvaju izdanja zanimljivo je iz više razloga, jer je to na neki način prepoznavanje, u sintetičkom obliku, puta koji je orijentalistika prošla tokom proteklih decenija, kao i merodavna osnova za utvrđivanje osnovnih pravaca kojima je taj put išao. Staro izdanje stoga i dalje ostaje dragoceni i nezamenljivi dokument jedne značajne faze u izgrađivanju evropske slike islamskog sveta i razumevanju njegovih zasluga i zaveštanja.

Zanimljivo je da je i sam rad na novom izdanju imao u izvesnoj meri sličan tok kao i uobličavanje starog, jer pokretač i glavni urednik edicije ni u ovom slučaju nije doživeo da ugleda konačni oblik dela. Kao što je zaslužni i nama dobro znani Sir Thomas Arnold preminuo u toku pripremanja knjige, pa ga je zamenio ugledni engleski islamist i profesor orijentalnih jezika Alfred Guillaume, tako je i Joseph Schacht, neprikosnoveni autoritet za islamsko pravo, 1969. god. napustio saradnike, ostavivši iza sebe veliku prazninu. Njegovu ulogu preuzeo je tada poznati stručnjak za istoriju Centralne Azije i turskih naroda, C. E. Bosworth, pod čijim rukovodstvom je posao uspešno priveden kraju. S obzirom na to da je u vreme pokretanja novog izdanja *Zaveštanje islama* samo jedan od autora iz 1931. god. bio u životu (Sir Hamilton Gibb), koji iz zdravstvenih razloga nije mogao da se prihvati ponuđenog mu pisanja poglavlja o književnosti (Gibb je u međuvremenu takođe preminuo, 1971. god.), tadašnji urednik izvršio je izbor saradnika među najuglednijim orijentalistima današnjice, specijalistima za pojedine oblasti. Na taj način, drugo izdanje, ili tačnije, novo *Zaveštanje islama*, delo je generacije naučnika, koja danas predstavlja najautoritativnije glasove orijentalistike, bar u istoj onoj meri u kojoj su to bili saradnici prvog izdanja tridesetih godina našeg veka. Vredno je pomenuti da nova edicija nosi još izraženiji pečat međunarodne naučne saradnje no što je to bio slučaj sa starom,

u kojoj su brojem znatnije dominirali engleski orijentalisti.

U okviru jednog kratkog prikaza nemoguće je čak i približno predstaviti sve vrednosti dela kao što je *The Legacy of Islam*, a one su svakako izuzetne. U odnosu na prvo izdanje, učinjene su značajne izmene u čitavoj projekciji zbornika i stavljeno je težište na neke ranije nedovoljno jasno definisane naučne probleme. To je prirodan rezultat svestranog razvoja orijentalistike. Tako su, npr., poglavlja *Krstaški ratovi* i *Spanija i Portugalija* zamenjena pregledima opšteg toka kulturne, ideološke i ekonomske interakcije između islama (shvaćenog kao civilizacija) i spoljnog sveta, posebno hrišćanskog Zapada, a veći značaj dat je razvoju političke i vojne misli i prakse. Navođenje naslova osnovnih poglavlja i imena njihovih autora (u zagradi) jasno će pokazati kako se bogatstvo podataka i ideja krije unutar korica novog izdanja *Zaveštanje islama*.

Posle briljantno napisanog sažetog Uvoda (*Introduction*, pp. 1—7) iz pera J. Schachta, tekista koji se može smatrati upravo antologijskim, sledi deset velikih odeljaka, od kojih su neki podeljeni na pododeljke i povereni posebnim autorima. Poglavlja su sledeća: I — *Zapadna slika i zapadna proučavanja islama* (Maxime Rodinson, pp. 9—62), II — *Islam i Sredozemlje* (Francesco Gabrieli, pp. 63—103), III — *Granice islama u Africi i Aziji*, a) *Afrika južno od Sahare* (Ioan M. Lewis, pp. 105—116), b) *Centralna Azija* (C. F. Bosworth, 116—130), c) *Indija* (Aziz Ahmad, pp. 130—143), d) *Indonezija* (C. A. O. Van Nieuwenhuijze, pp. 144—155), IV — *Politika i rat* (Bernard Lewis, pp. 156—209), V — *Tokovi ekonomskog razvoja* (M. A. Cook, pp. 210—243), VI — *Umetnost i arhitektura*, a) *Arhitektura* (Oleg Grabar, pp. 244—273), b) *Dekoratívne umetnosti i slikarstvo* (Richard Ettinghausen, pp. 274—292), c) *Utícaj islamskih dekoratívne umetnosti i slikarstva na evropske umetnosti* (R. Ettinghausen, pp. 292—320), VII — *Književnost* (Franz Rosenthal, pp. 321—349), VIII — *Filosofija, teologija i mističizam* (Georges C. Anawati, pp. 350—391), IX — *Pravo i država*, a)

Islamsko versko pravo (Joseph Schacht, pp. 392—403), b) *Islamska politička misao* (A. K. S. Lambton, pp. 404—423), X — *Nauka*, a) *Prirodne nauke i medicina* (Martin Plessner, pp. 425—460), b) *Matematika, astronomija, optika* (Juan Vernet, pp. 461—489), c) *Muzika* (O. Wright, pp. 489—505). Svako poglavlje snabdeveno je selektivnom bibliografijom i posebnim napomenama koje upućuju na druge članke u knjizi, ukoliko postoji potreba da se pojedina tvrdjenja povežu sa već rečenim ili onim što sledi u daljem toku izlaganja. Na taj način je postignuta harmoničnost kojoj treba da teži svako kolektivno izdanje, dok je istovremeno u studijama prisutna neosporna originalnost i svežina individualnog naučnog pristupa i metoda njihovih autora.

Iako *The Legacy of Islam*, kao što se iz pregleda sadržaja vidi, obuhvata sve najbitnije domene zračenja islamske civilizacije na delove sveta sa kojima je bila u dodiru, a prvenstveno na Zapad, knjiga iz razumljivih razloga nije mogla da iscrpe temu koja je praktično neiscrpna, kako je i istaknuto u predgovoru. Razmatranja su, stoga, ograničena na sunitski islam i na istorijska razdoblja pre Napoleonovog pohoda u Egipat (1798—1801), mada pojedina poglavlja, zbog prirode predmeta kojim se bave, sežu i dalje.

Svojom dubinom i svestranošću, aktualnošću svoje poruke, drugo se izdanje *Zaveštanja islama* nameće kao neophodan priručnik za svakog istraživača i korisna lektira za širu čitalačku publiku. Za nas u Jugoslaviji istaknuli opšti značaj povećan je činjenicom živog prisustva islama i njegovog civilizacijskog zaveštanja u razvoju i istorijskoj sudbini gotovo svih naših naroda. Pojavom ove vredne knjige odmakli smo se još za jedan veliki korak dalje od davno odbačene teze R. Kiplinga i njegovih istomišljenika o fatalnoj nemogućnosti stvarnog susreta i uzajamnog razumevanja Istoka i Zapada, teze koja u raznim modifikovanim oblicima ni danas nije u potpunosti napustila duhove pojedinih ljudi i krugova.

Darko Tanasković

Ljubinka Rajković, **TURSKI PESNICI I PRIPOVEDAČI KOD SRBA I HRVATA**. Serija: Monografije XIX. Izd. Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1968, str. 157.

Jedna lijepa i korisna akcija Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta ustanovljena je kada je ova ustanova otpočela sa izdavanjem serije »Monografije« u kojoj su, koliko nam je poznato, dosad štampane većina doktorskih disertacija odbranjenih na ovom Fakultetu. Kao knjiga XIX serije Monografije štampana je knjiga Ljubinke Rajković »Turski pesnici i pripovedači kod Srba i Hrvata«.

Kad govorimo o prevodilaštvu kod nas općenito, moramo s ponosom istaći činjenicu da smo zemlja u kojoj se prevodi kao malo gdje u svijetu. Ako je riječ o prevodilaštvu s orijentalnih jezika, posebno sa turskog jezika, onda je potrebno istaći da je do prvih početaka u prevodenju lijepe književnosti s turskog kod nas došlo u vrijeme kad je jedan dio naše zemlje još bio u sastavu Osmanske Imperije. U kontekstu ovakvog rada posebno nas interesira prevodenje s turskog jezika stoga što je od XV—XIX stoljeća niz naših ljudi stvarao svoja djela na ovom jeziku (budući je ovaj jezik bio ne samo jezik osmanske administracije nego i opće prihvaćeni medij komuniciranja na polju profane pa i mističke poezije svih naroda koji su živjeli u sklopu ove velike imperije, a koji su prihvatili islam.

Potom, vrlo je značajno upoznati se sa prevodenjem turske literature klasičnog perioda stoga što je ta literatura pripadala onom civilizacijskom krugu s kojima su naši narodi stoljećima bili u bliskom dodiru.

Knjiga dr Ljubinke Rajković obuhvata pregled cjelokupnog prevodilaštva sa turskog jezika od prvih štampanih prevoda iz polovice prošlog stoljeća pa sve do sedme decenije našeg vijeka.

Odmah da kažemo da je mukotrpan rad istraživanja po rijetkim i često nedostupnim časopisima s kraja prošlog i početka ovog stoljeća nagrađen velikim uspjehom, posti-

gavši u potpunosti postavljeni za datak.

Zahvaljujući ovom radu imamo pregled najvećeg broja djela prevedenih sa turskog na naš jezik sa najvažnijim podacima o autoru, prevodiocu i samom djelu.

Knjiga je podijeljena na:

1. Uvod,
2. Interesovanje za tursku književnost kod nas,
3. Književne prilike u Turskoj,
4. Prevodi iz turske književnosti na srpskohrvatski jezik od druge polovice XIX veka do danas,
5. Prevodi manje poznatih turskih književnika na srpskohrvatski jezik,
6. Zaključak,
7. Beleške,
8. Resumé — Sonuč,
9. Bibliografija i
10. Index nominum.

U Uvodu nas je autorica knjige, na sažet način, ne trošeći ni jedne suvišne riječi, informisala o svom videnju kontaktiranja i prožimanja kulturnih sfera u kojima su se Turci i naši narodi upoznavali i međusobno utjecali jedni na druge. Moramo reći da ovako objektivni prilaz ovoj osjetljivoj materiji kakav je dat u Uvodu ove knjige, nažalost, još uvijek dosta rijetko možemo da pročitamo.

Vrlo dobro su uočeni motivi i istaknuta dinamika interesovanja za tursku književnost kod nas. U ranijoj fazi, nakon perioda izražene turkofobije, interes za Istokom se povećava zahvaljujući činjenici da su naši romantičari, tražeći pravila ukusa u njemačkoj književnosti zaboravili svoju turkofobiju, pa ne samo da počinju prevoditi poeziju s turskog i drugih orijentalnih jezika nego, kao Jovanović-Zmaj, počinju u njoj tražiti uzore i inspiraciju. Kasnije je došao period kada se u Bosni, poslije odlaska Turaka, nastojalo preispitati šta je to od kulturnih tekovina ostalo do današnjih pokoljenja. Taj posao je iziskivao istraživanje rukopisa, prevođenje i vrednovanje. Jedan od najagilnijih poslanika u ovoj akciji bio je Safvetbeg Bašagić. U isto

vrijeme Musa Ćazim Ćatić je bio okrenut turskoj tanzimatskoj i savremenoj poeziji i prozi iz koje oblasti nam je ostavio svoje prevode, koji zbog izuzetne pjesničke nadarenosti Muse Ćazima Ćatića nose i pečat njegova talenta.

Po stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca dolazi do smanjenog interesovanja za tursku književnost. Ovaj fenomen autorica objašnjava »emigracijom viših slojeva turskog življa koji je bio, bar u Makedoniji, nosilac određene kulture, a s druge strane velikosrpskim nacionalizmom koji je želeo da namah zbrliše tragove vekovne turske dominacije u našim krajevima«.

Na sažet, ali vrlo inostruktivan način, predstavljene su nam književne prilike u Turskoj od najranijih vremena do moderne književnosti. To je učinjeno stoga što je bilo potrebno da se ukaže na karakter turske književnosti i njen razvoj kroz vijekove što će je učiniti zanimljivom za naše prevodioce.

U poglavlju *Prevodi iz turske književnosti na srpskohrvatski jezik od druge polovine XIX veka do danas* (str. 27—101) sadržan je pregled prevoda svih značajnijih turskih pjesnika i pripovjedača od perioda divanske književnosti do danas. U pregledu ovih prevoda može se zapaziti da nisu ravnomjerno prevedeni najznačajniji turski pjesnici i pripovjedači na naš jezik. Neki vrlo poznati književnici jedva su sa nekoliko stihova ili kraćim proznim sastavima predstavljeni našim čitaocima, dok je znatan broj osrednjih ili slabijih pisaca, zahvaljujući afinitetu prevodilaca, predstavljen sa većim dijelom svoga stvaralaštva. Uz nabrojanje prevoda sa turskog jezika sadržane su i ocjene pojedinih prevoda a uz prevode su vrlo često spomenuti i značajniji prevodioci, obično uz pisca koga su najviše prevodili.

Čak su i takvi pisci koji se rijetko mogu naći i u opširnim historijama turske književnosti bili ljubimci naših prevodilaca pa danas imamo priliku da čitamo uspješne ili slabije prevode njihovih djela. Prevodima manje poznatih turskih književnika na srpskohrvatski

jezik posvećeno je posebno poglavlje ove knjige (str. 102—105).

U Zaključku (str. 107—109) kao i u rezimeu na turskom jeziku (str. 135—137) rezimirani su rezultati istraživanja na polju prevodilaštva sa turskog jezika.

Bibliografija (str. 139—150) sa preko 400 jedinica ukazuje na obuhvatnost i ozbiljnost ovakvog posla koji je s velikim uspjehom obavila dr Ljubinka Rajković.

Fehim Nametak

Dr Hazim Šabanović, KNJIŽEVNOST MUSLIMANA BIH NA ORIJENTALNIM JEZICIMA, Biobibliografija, izdavač »Svjetlost«, Sarajevo, 1973. Biblioteka Kulturno nasljeđe, strana 716.

O književnom radu naših ljudi koji su stvarali za vrijeme osmanske vlasti u našim zemljama na orijentalnim jezicima (turskom, arapskom i perzijskom) u sklopu islamske kulture i njihovom doprinosu ovoj kulturi pisali su mnogi eminentni naši i strani stručnjaci u formi bio-bibliografskih skica, studija ili monografija.

Prvi istraživač koji je predstavio rad nekolicine pisaca našoj kulturnoj javnosti bio je Ibrahim Bašagić (1841—1902). Istraživanje na tom području studioznije je nastavio Safvet Bašagić (Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Sarajevo, 1912), a zatim istraživanja i izučavanja iz ove oblasti prevazilaze okvire lokalnog karaktera, prerastajući u oblast naučnih, svjetskih interesovanja.

Ovo djelo dra Hazima Šabanovića predstavlja dosad najsystematičnije i najopsežnije ostvarenje o životu i duhovnom radu stvaralaca iz Bosne. Djelo je bio-bibliografskog karaktera.

Iza napomene redaktora slijedi uvodni dio koji je sačinjen od nekoliko ranije publikovanih osvrtu, u kojem je koncizno rečeno u nekoliko rečenica o istorijskoj sudbini Bosne u domenu osmanskog carstva, a njenim mogućnostima i kretnjima u oblasti privrede, društvenih previranja i njihovog pra-

tećeg elementa — duhovnog i intelektualnog razvoja i prosperiteta. Na kulturnom planu mnogi stvaraoci bosanskog porijekla svoju bogatu duhovnu produkciju ukomponovali su u jedinstveni, trajni mozaik što se zove islamska kultura Osmanskog Carstva.

Ta činjenica izazvala je mnoge polemike: je li bosanska književnost na orijentalnim jezicima dio naše kulturne baštine, ili ona čini integralni dio osmansko-turske književnosti?

Autor određuje svoj stav: »Ali kako osmansko-tursku književnost, još manje nego Osmansko-tursko Carstvo — nisu stvarali samo Turci, nego svi narodi koji su se sticajem historijskih okolnosti nalazili u sklopu tog Carstva, to smatramo da onaj dio te književnosti koji je stvoren na našem tlu i koji su stvarali naši ljudi spada u našu kulturnu baštinu isto onako kao što stvaralaštvo naših ljudi na zapadnim jezicima u krilu zapadne civilizacije smatramo dijelom naše kulturne baštine« (strana 16).

Knjiga je formalno podijeljena na dva dijela. Prvi dio čini grupu pisaca koji su po zamisli priređivača knjige obrađeni, a drugi dio predstavlja grupu pisaca koje autor nije stigao da obradi.

Na osnovu dotadašnjih naučnih rezultata i vlastitih studioznih istraživanja dr Šabanović je dao bio-bibliografiju 239 pisaca koji su stvarali na turskom, arapskom i perzijskom jeziku, obuhvatajući vremensko razdoblje od 15—20. stoljeća.

Najveće interesovanje i najveću angažovanost u literaturi naši ljudi su ispoljili u pisanju divanske poezije. 24 stvaraoca imaju svoje kompletne divane, a skoro svi naši stvaraoci pisali su kraće zbirke pjesama u formi kasida, fahrija, gazela, mersija, hronostihova. Razvila se i posebna vrsta poezije šehr engiz-i u kojima se opijeva neki grad. Osnivač ove poezije bio je Mesih koji je opjevao Jedrene. Od naših gradova najčešće su opjevani Sarajevo (Ahmed Čelebi) i Mostar (Hadži Derviš Zagrić). Najveći broj divana napisan je na turskom jeziku, nešto na perzijskom, a vrlo

mali broj pjesama (natpisi na kulturnim spomenicima) pisani su arapskim jezikom koji je bio privilegija naučnih tvorevina. Poezija pisana ovim jezikom bila je bljeđa i siromašnija formom i stilom od poezije pisane na dva prethodna jezika. Jedini istaknuti pjesnik koji je pisao na arapskom bio je Hasan Bošnjak sin Mustafin.

Mnoga značajna originalna djela vezana su za imena stvaralaca našeg porijekla. Svoju stvaralačku notu dali su raznovrsnim oblastima: islamskom pravu, islamskom misticizmu, filozofiji, logici, filologiji, istoriji...

Među literarnim formama značajno mjesto zauzimali su komentari koji su pisani na djela klasika, zatim na hadise, Kur'an, filozofska, logička djela i druge književne tvorevine.

Ta forma pisanja bila je toliko prihvaćena, da su autori pisali komentare na svoja vlastita djela. Tumačeći djela autoriteta pisac se uklapao u već oformljeni sistem ideja, ali je pri tome unosio i originalnosti — u izricanju sudova, produbljivanju i interpretaciji problema (Šejh Jujo, Hasan Kafi Pruščak, Bošnjak Ahmed Sudi, Allamek).

Pored komentara bila je razvijena forma pisanja: kompendija, paralela, raznih preradba koje su autori pisali oslanjajući se na prethodna djela. Neka od tih djela nastala su na zahtjev prijatelja, učenika ili njihovih roditelja (Hasan Kafi Pruščak i Šejh Jujo).

Predstavljajući autore dr Šabanović se opredijelio za sasvim jednostavnu formu: ime pisca, porijeklo, vrijeme u kojem je živio i umro, životni put i na kraju djela koja je iza sebe ostavio, unoseći osnovne podatke o djelu: gdje se nalaze rukopisi, da li je djelo autograf ili prepis, da li je djelo štampano ili prevedeno. U takvom hronološkom i analitičkom izdanju dr Šabanović vrši kompariranje izvora do kojih je sam došao i izvora koje su koristili drugi istraživači, vršeći u takvoj poredbi i izvjesne korekcije. Pri tome autor ove knjige skoro u potpunosti izo-

stavlja svoj sud o estetskoj, umjetničkoj, naučnoj i društvenoj vrijednosti tih djela.

Podaci o životu i radu nekih pisaca toliko su detaljno obrađeni da mogu predstavljati zasebne monografije za sagledavanje značajnih strana života i rada tih pisaca: Al-lamek — Muhammed Musić Bošnjak (strana 131—151), Hasan Kafi Pruščak (str. 153—192), Muniri Belgradi (str. 193—201), Nerkesi Muhammed (str. 226—240), Ali paša Varvar (str. 263—274), Husejn Bošnjak koča Muerrih (str. 270—289), Ibrahim Alajbegović Pečujli (str. 290—316), Mustafa Ejubović — Šejh Jujo (str. 390—410).

Radeći ovo djelo autor se koristio brojnim izvorima na našem, orijentalnim i evropskim jezicima i bogatom evropskom literaturom. Bibliografija se nalazi na početku knjige i raspoređena je u dijelove: Tezkire; biografije učenjaka, pisaca i derviških šejhova; katalozi. Navedena bibliografija bogatstvom i obimnošću upotpunjuje vrijednost knjige i ovako sistematski raspoređena korisno će poslužiti istraživačima u raznovrsnim disciplinama u okviru orijentalistike i našeg kulturnog blaga.

Knjiga je pripremana za štampu i objavljena tek poslije smrti autora, pa je razumljivo što se pojavila sa manama i nedostacima. Da je štampana za autorova života sigurno bi imala komentar termina, indeks imena autora i njihovih djela, i time bila pristupačnija, ne samo običnom ljubitelju knjige, već i mnogim orijentalistima, skraćence bi bile dešifrovane i ne bi dovodile čitaoca u nedoumicu, a identitet mnogih pisaca ne bi bio konstatovan samo imenom.

Ova knjiga pisana sa pretenzijom da bude, između ostalog, stručni priručnik za istraživanje i izučavanje našeg kulturnog blaga, svojim kvalitetom mogla bi biti i izazov da se djelo u svom koncepcijskom kontinuitetu nastavi i dovrši, čime bi se otkrilo, još uvijek nedovoljno ispitano, bogatstvo naše kulturne baštine.

Hatidža Čar

I. С. Брагинский: ПРОБЛЕМЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ, Москва, изд. »Наука«, 1974. г., 8°, 496.

Ugledni sovjetski iranist I. S. Braginski posvetio je značajan deo svog naučnog rada, naročito tokom poslednjih dveju decenija, izučavanju opštih pitanja orijentalistike. Pogledi Braginskog, nadahnuti lenjinskim učenjem o proleterskom internacionalizmu, obeleženi su težnjom ka sintetizovanju, ka iznalaženju zakonitosti onih procesa koji sačinjavaju maticu stvaralačkih tokova ljudskog duha. Svojim široko postavljenim i bogato dokumentovanim studijama, Braginski je znatno doprineo izgrađivanju metodoloških načela karakterističnih za dobar deo savremene sovjetske orijentalistike, što ga samo po sebi svrstava među najuticajnije teoretičare i na svetskom planu, pogotovo danas kada se sve odlučnije dovode u pitanje neke od osnovnih vrednosti, na kojima je počivala (i još uvek počiva) evropska i američka orijentalistika, a da se pritom najčešće ne nude jasno definisane nove koncepcije. Koherentan sistem Braginskog, iako donekle jednostran, značajan je kvalitet sa kojim se bezuslovno mora računati prilikom utvrđivanja polazne osnove u gotovo svim oblastima orijentalističkih istraživanja.

Prva knjiga izabranih radova sovjetskog naučnika izašla je 1972. godine pod naslovom *Iz istorije persijske i tadžičke književnosti* i obuhvatala je uglavnom radove iz perioda od 1930. do 1970. godine, koji se odnose na izučavanje određenih pitanja iz navedene oblasti. Druga knjiga, koju imamo pred sobom, usmerena je ka opštijim temama i sadrži studije i članke (pregledane i dopunjene) iz poslednjih dvadeset godina autorove naučne delatnosti. Podeljena je na sledeće odeljke: I — *Lenjin i Istok*, II — *O izučavanju Istoka*, III — *O herojskom epu Istoka*, IV — *O književnosti starog Istoka*, V — *Problem istočne renesanse*, VI — *Problem prosvetiteljstva na Istoku*, VII — *Problem realizma u književnostima Istoka*, VIII — *Problem zapadno-istočne književne sinteze*, IX — *Problem internacionalnog i nacionalnog u*

književnostima Istoka, X — *Sovjetski izučavaoci istočnih književnosti*. U okviru posebnog dodatka saabrani su neobjavljeni tekstovi Braginskog, njegove diskusije i razmišljanja, u kojima ima mnogo privlačnih ideja i vrednih podataka. Svi članci snabdeveni su kompletnim naučnim aparatom kome je autor poklonio posebnu pažnju.

Čini nam se da valja istaći osobiti značaj drugog i osmog odeljka, jer su u drugom saкупljena razmatranja o nastanku, razvoju i zadacima orijentalistike, kako svetske, tako i sovjetske, a to su pitanja o kojima se danas mnogo govori i u vezi sa kojima mišljenja na izdaleka nisu usaglašena, dok je osmi odeljak posvećen razradi teze o zapadno-istočnoj književnoj sintezi na primerima Geteovog *Zapadno-istočnog divana*, Puškinovog zanimanja za Istok i savremenih sovjetskih pisaca Srednje Azije i Kazahstana. Pomenuta teza, koja još uvek nije konačno uobličena, pruža interesantne mogućnosti, naročito za izučavanje razvojnih tokova mladih istočnih književnosti, čije je radanje protекlo u stvaralačkom dodiru sa literarnim iskustvima i oblicima tzv. zapadne tradicije. Pažnju privlače i druga poglavlja, tako da se može reći da je pojava druge knjige izabranih spisa I. S. Braginskog neosporno značajan trenutak u orijentalistici, posebno u proučavanju istočnjačkih književnosti i pronicanju u suštinu veza između Istoka i Zapada.

Darko Tanasković

Ivan Bogdanov: AVICENA, istorijski očeak, Sofija, Medicina i fizkultura, 1974, 8°, 190+16 ilustr.

O životu i delu Avicene (Ibn Sina, 980?—1037) napisana je tokom vekova čitava biblioteka najraznovrsnijih spisa. Uvažavan kao »neprikosnoveni učitelj« u islamskom svetu, prevodima na latinski jezik (nastalim prvenstveno u Španiji) ovaj polihistor, majstor filozofske sinteze, stao je u osnovu razvoja napredne misli i nauke modernog vremena. Avicenin svestra-

nost, doslednost u racionalnom opredeljenju izgrađenom na aristotelovskim načelima i veliki teorijski rezultati do kojih je došao (naročito u medicini) učinili su ga sudeonikom obrazovanja i sazrevanja čitavog niza naučnih disciplina i neobično privlačnom ličnošću svetske istorije. Bugarski istoričar i istoričar književnosti Ivan Bogdanov jedan je od autora koji su se u poslednje vreme okrenuli Aviceni i pokušali da daju sliku njegovog vremena, života, dela i doprinosa civilizaciji. Bogdanov je svoje delo koncipirao na klasičan način, uobičajen za knjige koje treba da daju istorijski portret nekog velikana koristeći se naučnim saznanjima svoga vremena, a da istovremeno budu pristupačne najširem krugu čitalaca, za koji su zapravo i pisane. Autor uspeva da uspostavi ravnotežu između priča o događajima i literarnih elemenata, s jedne, i ulaznja u složenija tumačenja i dublja razmatranja, s druge strane. Knjiga je pre svega vrlo informativna, prijatna za čitanje, a u nekim poglavljima (npr. u onom o medicini) očigledno ima i većih ambicija. Zanimljiva je završna glava u kojoj I. Bogdanov pruža sažet pregled istorijske sudbine Aviceninih ideja i njihovu dalju razradu u procesu razvika ljudske misli. Knjiga je snabdevena solidnim komentarom koji ukazuje na autorovu savestnost i na dobro poznavanje arapsko-islamske kulturne sfere i razvoj srednjovekovne filozofije i nauke. Posebno priznanje zaslužuje temeljna i brižljivo sačinjena bibliografija. Ona je podeljena na tri dela i obuhvata: pregled bibliografija o Aviceni, spisak izdanja njegovih dela i literaturu o njemu. Autor ističe da se nije ograničio samo na dela koja su mu bila dostupna već da je uneo i podatke do kojih je došao bibliografskim putem. Naravno, ni ovako široko zamišljena bibliografija ne pretenduje na potpunost koju je u Aviceninom slučaju nemoguće dosegnuti, ali će svakako biti veoma korisna, pogotovo s obzirom na to što sadrži brojne podatke o radovima posvećenim velikom misliocu u SSSR-u i slovenskim zemljama, a baš odsustvo podataka sa tog po-

dručja opterećuje postojeće bibliografske preglede.

I. Bogdanov je uložio nemali trud da što je moguće sadržajnije obradi na ograničenom prostoru sve one brojne strane Aviceninog delovanja, od filozofije, preko medicine, do poezije, i utisak je da je u tom nastojanju imao uspeha. Propušteno je, međutim, da se nešto kaže o vrednom Aviceninom fonetskom traktatu *Asbâb ħudûġ al-ĥurûf*, koji na originalan i sintetičan način razmatra pitanja artikulacione i akustičke fonetike na materijalu arapskog jezika, ali sa nesumnjivim opštelingvističkim implikacijama. Posle jednog nezadovoljavajućeg kairskog izdanja, tu raspravu je kritički izdao prof. P. N. Hanlari u Teheranu (1954), a gruzijski naučnik V. G. Ahvledijani je objavio njen originalni tekst i ruski prevod dajući istovremeno čitavu studiju spisa (Tbilisi, Akademija nauka Gruzinske SSR, 1966). Pri navođenju nekih podataka u bibliografiji potkrala su se sitnije, uglavnom ortografske greške, a zapaža se i izostavljanje klasičnih dela iz istorije medicinske nauke (npr. radovi Leclerca, Browna, Campbella, Elgooda). U sredini knjige nalaze se vrlo dobro odabrane ilustracije, od kojih se neke prilično retko reprodukuju, što sve doprinosi informativnosti izdanja.

U celini, može se reći da je I. Bogdanov na znalački i rutiniran način napisao korisnu monografiju o misliocu koga su stolecima svrstavali odmah iza Aristotela.

Darko Tanasković

Zahiri de Samarkand, LE LIVRE DES SEPT VIZIRS — SENDBAD-NÂMEH, traduit du persan par Dejan Bogdanović, Paris, 1976, 8°, 294.

Prozna verzija poznatog ciklusa priča o sedam vezira (*Sindbadnama*), koju je u XII veku sastavio persijski književnik Zahiri iz Samarkanda, pojavila se u francuskom prevodu kao najnovija knjiga »persijske serije reprezentativnih dela«, čiji je izdavač UNESCO u saradnji sa Institutom za izdavačku i pre-

vodilačku delatnost iz Teherana. Prevod na francuski izvršio je Dejan Bogdanović, jugoslovenski orijentalist koji već duže vreme živi i radi u Parizu. Prevodilac je knjigu snabdeo neophodnim napomenama, kao i sažetim informativnim pogovorom (str. 275—290).

Knjiga o sedam vezira, šire poznata kao *Sindbadnama* (prema ličnosti prinčevog mudrog učitelja i vaspitača Sindbada), spada među veoma stare cikluse priča objedinjene zajedničkom okvirkom fabulom i najverovatnija je hipoteza da njeno jezgro pripada indijskoj pripovedačkoj tradiciji. Ovu tezu su iznosili i dokazivali mnogi istraživači, od velikog indologa Th. Benfey-a, krajem prošlog veka, do savremenog sovjetskog istoričara književnosti P. A. Grincera (cf. *Drevne-indijskaja proza*, Moskva, 1963). Izvesni naučnici zalagali su se za grčko-rimsko (helenističko), mesopotamsko ili egipatsko poreklo motiva i priča koje su kasnije fiksirane u obliku *Sindbadname* (naročito B. E. Perry), ali njihova tvrdjenja nisu utemeljena na dovoljno snažnim razlozima koji bi mogli uzdrmati »indijsku tezu«, već više ukazuju na heterogenost elemenata koji su ušli u definitivnu i najrašireniju verziju ciklusa, pisмено zabeleženu u Iranu.¹ Veliko je pitanje da li je kod drevnih tvorevina narodne, pretežno usmene književnosti uopšte moguće sa potpunom sigurnošću utvrditi najdublji izvor, apsolutno ishodište, pogotovo kada je reč o tako rasprostranjenom i slojevitom kompleksu kao što je *Sindbadnama*. Dejan Bogdanović u svom pogovoru rezimira naučnu diskusiju nastalu u povodu utvrđivanja porekla *Sindbadname*, a govori nešto i o daljoj sudbini *Knjige o sedam vezira*, koja je sa pehlevijskog prene-

ta na arapski ušla u većinu verzija *Hiljadu i jedne noći*, zatim, takođe sa pehlevijskog, prevedena na novo-persijski doživela više obrada, od pesničke Rudakijeve (X v.) do elegantne prozne Zahirijeve. Pored toga, preko arapskog i sirijskog prevoda *Sindbadnama* je kao *Syntipas* stigla u vizantijsku profanu književnost, odatle je nastavila svoj put ka slovenskom i rumunskom folkloru.² Druga linija seobe ovoga ciklusa ide preko arapske Španije ka književnostima srednjovekovne Evrope. Treba pomenuti i više prevoda i prerada na turskom jeziku (sigurne podatke o *Sindbadnami* pruža tekst A. Ateša u *Islâm Ansiklopedisi*, 10, 1966, 678—680; Ateš je dao i kritičko izdanje Zahirijevog teksta 1948, na osnovu koga je rađen francuski prevod).

Sindbadnama Zahirija iz Samarkanda gotovo se i ne pominje u ranijim istorijama persijske književnosti jer delo pre 1948. godine nije bilo na zadovoljavajući način izdato. Zahiri, koji danas nije naročito poznat pisac, pored *Sindbadname* ostavio je i jedno delo poučnog karaktera u domenima politike i etike, dok se pominje i neki njegov izgubljeni spis. Savremenici su ovog učenog literata izgleda prilično cenili, za šta su, ako je suditi po *Sindbadnami*, imali dosta razloga. Danas kao da smo svjedoci renesanse interesovanja za ovog pisca i njegovo delo. Posle prevoda na ruski jezik (prev. M. N. Osmanov, Moskva, 1960), 1974. godine je tadžički orijentalist Dž. Azizkulov odbranio kandidatsku disertaciju o *Sindbadnami* (cf. *Narody Azii i Afriki*, 1, 1976, 245).

Smatrajući da je starija verzija *Knjige o sedam vezira*, koju je u X veku sačinio neki Abū al-Fawāris al-Fanārūzī, neknjiževno uobličena i jezički nesavršena, Zahiri je izradio svoju *Sindbadnamu* (1160/61) i posvetio je karahamidskom vladaru koji je tada stolovao u Samarkandu. Knjiga nudi najširu i najkompletniju varijantu *Sindbadname* i izvanredno je vešto kom-

¹ Treba posebno istaći da i jedan tako dobro obavešten i ugledan naučnik kao što je istoričar vizantijske književnosti H. G. Beck smatra da je Perry »kroz uzorno izučavanje *Syntipas*-a osvetlio poznoantičku pozadinu vizantijskog romana« (v. *Geschichte der bysantinischen Volksliteratur*, München, 1971, 1971, 45—48).

² V. M. Angheliescu, *Literatura română și orientul*, București, 1975, 48—51.

ponovana tako da kao celina nosi dinamiku koja ne jenjava do poslednje stranice. Arabeska zanimljivih kazivanja koja se odvijaju tokom sedam dana, protkana je stihovima i citatima iz Kur'ana, sa neusiljenom moralizatorskom težnjom. Okvirna priča je sama po sebi dovoljno razvijena i životna, tako da nema isključivo formalnu već i samostalnu sadržajnu vrednost, za razliku, recimo, od prilično blede i monotone priče o Šeherezadi i caru Šahirijaru iz *Hiljadu i jedne noći*. *Sindbadnamom* dominira poruka (i pouka) o ženskoj nevernosti, prepedenosti i lukavstvu, što je omiljena tema pripovedačke književnosti kako na Istoku tako i na Zapadu. Većina priča (novela) usredsređena je na dokazivanje i ilustriranje te strane ženske prirode — kraljev voljeni sin je odlukom sopstvenog oca osuđen na smrt i to na osnovu ženske kleвете koja je, u stvari, agresivna odbrana sopstvenog neverstva i grešne požude. Mudri veziri se tokom sedam dana trude (i uspevaju) da upečatljivim pričama navedu kralja da iznova odlaže izvršenje presude, sve dok kraljević ne bude u mogućnosti da progovori i dokaže svoju nevinost. Osnovnu temu prate brojne pouke i praktični saveti koji se odnose na različite oblasti života a prvenstveno na veštinu mudrog upravljanja ljudima i državom. *Sindbadnama* je doista reprezentativno delo jedne književne vrste veoma omiljene na Istoku, posebno u Persiji, i stoga njegovo prevođenje na francuski jezik ima nesumnjiv značaj.

Zahirijev tekst svakako nije bilo nimalo lako prevesti na jedan evropski jezik a da on pri tome sadrži veći deo svojih bitnih umetničkih odlika, na šta je prevodioca, pored ostalog, obavezivao i jasno određeni profil kolekcije u čijem okviru je *Sindbadnama* objavljena. Bez oklevanja se može reći da je D. Bogdanović uspešno spojio egzaktno sa estetskim i dao prevod koji se lako čita, koji je u najboljem smislu te reči francuski, a da jednako dobro može poslužiti i za naučnu upotrebu. Ime uglednog francuskog iraniste Gilberta Lazarda, koji je na molbu izdavača pregledao čitav rukopis, a koji je

i inače saradivao sa prevodiocem, svojevrsna je potvrda jednog umešno i pažljivo urađenog prevodilačkog posla kojim je dat vredan doprinos upoznavanju sa riznicama persijske književnosti, a s obzirom na prirodu dela, i znatno šire od toga.

Na kraju valja istaći izvanrednu tehničku opremu knjige, posebno prijatan slog, kao i grafički lik štampanog teksta koji je istovremeno funkcionalan i privlačan (upotreba različitih tipova slova, poštovanje naizmenično proznog i stihovanog oblika originala i sl.).

Darko Tanasković

Meftah Tahar: TAHA HUSAYN — SA CRITIQUE LITTERAIRE ET SES SOURCES FRANÇAISES, Tunis, Maison arabe du livre, 1976, 8°, 177.

Kada za nekog stvaraoča iz sveta književnosti i umetnosti kažemo da je »francuski đak«, svakome će bez ikakvih daljih objašnjenja biti jasno šta imamo u vidu. Takvo određenje nema, tačnije, ne bi trebalo da bude nikakvu negativnu konotaciju, jer ono uspešno sažima brojne vrline i poneku manu stečene u francuskoj školi mišljenja i ukusa, a to je svakako jedna od najuglednijih ustanova za vaspitavanje (ali i disciplinu) duha koje savremeni svet može ponuditi. Početkom dvadesetog veka u Egiptu, u vreme kada je, razočaran tadašnjim jalovim tradicionalističkim »azharskim« obrazovanjem, mladi Taha Husayn (1889—1973) krenuo u »francusku školu« (1908. počinje da uči francuski i pohađa predavanja na tek otvorenom svetovnom Egipatskom univerzitetu, a 1914. odlazi na usavršavanje u Francusku), velikom delu društva takvo opredeljenje nije moglo odgovarati, pogotovo nekoliko godina kasnije kada je svojim »bežbožnim« racionalističkim tezama »francuski đak« uzdrmao same temelje na kojima je počivala zgrada samozadovoljne nacionalno-religiozne mitologije. Životni i stvaralački put Tahe Husayna uglavnom je dobro poznat jer on je

i sam ostavio umetničko svedočanstvo jedne izuzetne samosvesti kroz analitičko sećanje, gotovo prustovsko traganje za izgubljenim (i osvojenim) vremenom. Pored toga, o neprikosnovenom »šejhu« moderne arapske književnosti napisano je mnogo, a sigurno je da će se i dalje pisati, jer njegova je ličnost, uz neospornu intelektualnu vrednost i širi društveni značaj, u biografskom smislu izuzetno privlačna i zahvalna, pomalo neobična i »literarna«. Posle ne tako davne smrti ovog neumornog i upornog poslenika pera, njegov prelazak u legendu stvorenu još za piščeva života obeležen je poplavom napisa koje ćemo nazvati biografsko-memoarskim, jer su nam savremeni, a od kojih bi se neki veoma skladno uklopili u žanr hagiografskog prikazivanja, dobro poznat u starijoj arapskoj književnosti. Sigurno je da takvi radovi ne doprinose sticanju jasne i objektivne slike o osobinama Tahe Husayna i o njegovom mestu u savremenoj arapskoj književnosti i »istoriji ideja«, ali oni ni u kom slučaju nisu neka egipatska ili arapska specifičnost, u šta smo se neretko mogli uveriti tokom poslednjih godina koje su odnela veći broj slavni ljudi.

Na sreću, sred mnoštva manje značajnih i potpuno beznačajnih priloga o Taħi Husaynu, počeli su se pojavljivati i ozbiljniji radovi različitih usmerenja, od bio-bibliografskog do kritičkog, radovi koji bi trebalo da su nužne etape na putu do sinteze, jer do danas je jedino Pierre Cachia u svojoj poznatoj studiji *Taha Husayn, His Place in the Egyptian Literary Renaissance* (London, 1956) učinio zapaženi napor u tom smislu, ali ne treba zaboraviti da je od tada prošlo više od dve decenije, tokom kojih je Taħa Husayn neprekidno stvarao, a svet se oko njega menjao. Jedan od takvih dobrodošlih radova objavljen je nedavno u Tunisu. Reč je o doktorskoj disertaciji (trećeg stepena) *Taha Husayn, njegova književna kritika i francuski izvori*, koju je Meftah Tahar (tj. Maftāh Tāħir) odbranio na Univerzitetu u Strasburu. Tema koju je autor odabrao i obradio svakako je zasluživala pažnju, jer činjenica da je

Taħa Husayn bio u neposrednom stvaralačkom dodiru sa francuskom kulturom i da se iskreno trudio da ono što je u njoj najbolje presadi na egipatsko kulturno tle, sve je to već postalo »opšte mesto« u napisima o egipatskom humanisti, čak su se čule ocene da »on misli na francuskom, a piše na arapskom«. Mnogo se ređe, međutim, mogu sresti preciznija razmatranja komparativne prirode koja bi sadržajem ispunila i dubinski osmislila u osnovi tačnu, ali neodređenu i preširoku opštu konstataciju. Upravo takvom uporednom istraživanju posvetio je M. Tahar svoju zanimljivu studiju. Polje istraživanja ograničio je na književnu kritiku Taħe Husayna, a kao cilj je postavio utvrđivanje udela francuskih autora i njihovih teorija u izgrađivanju književno-teorijskih pogleda Taħe Husayna, do čega je, sasvim logično, odlučio da stigne kombinacijom biografskog i komparativnog metoda, prateći sazrevanje egipatskog naučnika i sistematski poredeći njegove radove sa spisima francuskih autora koji su mu u određenim razdobljima poslužili kao izvori. Pri svemu tome, M. Tahar ne propušta da ispita i odredi prirodu odnosa između Taħe Husayna i njegovih uzoraka, jer odviše rašireno i često neumesno korišćenje rečju »uticaj« gotovo da joj je oduzelo vrednost upotrebljivog termina u sve egzaktnijoj nauci o književnosti.

U uvodu (str. 13—27), autor, pretežno na osnovu autobiografije Taħe Husayna (*Al-Ayyām*, I — 1929, II — 1940, III — 1967, 1972, trećim tomom se autor izgleda nije koristio) i njegovih drugih memoarskih beležaka, rekonstruiše godine u kojima je slepi seoski dečaćić pošao u »potragu za znanjem« u Kairo, gorko se razočarao na čuvenom Azharu utonulom u ispraznu apologetiku i konzervativizam, pa zatim krenuo ka istinskoj nauci, preko novoosnovanog Egipatskog univerziteta i doktorske disertacije o pesniku skeptiku i pesimisti Abū al-'Alā' al-Ma'arriju (1914), u Francusku (Montpellier, najzad Pariz), do novog doktorata na Sorboni 1918. godine (*Etude analytique et critique de la philosophie sociale d'Ibn-Khal-*

down). Prateći ovu osnovnu liniju, M. Tahar ukazuje i na zanimanje Țahe Țusayna za antičke civilizacije, grčku i rimsku, kao i za istoriju u užem smislu. Iz uvodnih stranica autor izlazi sa zaključkom da je bilo sasvim normalno očekivati da će tako obrazovani duh, iskonski nezadovoljan stanjem u sredini iz koje je potekao, učiniti sve da tu sredinu izmeni i prene iz vekovnog dremeža unošenjem novih, svežih ideja i vrednosti. Primetili bismo da nije sasvim opravdano koristiti se u naučnom radu gotovo isključivo autobiografskim zapažanjima autora u rekonstrukciji vremena i prilika koje su ga okruživale, pogotovo kada je u pitanju romansirana autobiografija Țahe Țusayna (v. M. Z. 'Inānī, *Kitāb al-ayyām bayna ar-rivāya wa as-sira ad-đātīyya*, Al-Kitāb, 16, 182, 1976, 8—19), u kojoj emocijama pripada značajno mesto. M. Tahar, međutim, nije ni prvi ni jedini koji tako postupaju. Drugo poglavlje (*Théorie littéraire et artistique*, str. 29—44) bavi se shvatanjima Țahe Țusayna u vezi sa ključnim problemima stvaralaštva i odnosa stvaraoča prema društvu i, naročito, umetničkoj tradiciji društva; u stvari, razmatra se pitanje slobode kreacije i originalnosti, pitanje koje je po mnogima sudbinsko za savremenu arapsku književnost. Valja priznati da autoru nije bilo nimalo laklo da iz obimnog opusa egipatskog poligrafa »izvuče« koherentne teorijske postavke o prirodi i zakonitostima umetničkog stvaranja, jer ovaj ih sam nigde na jednom mestu eksplicitno ne formuliše. Pitanje je da li je uopšte moguće uspostaviti neki čvršći sistem u tom smislu, a da se ne izvrši nasilje nad izvornim osobinama dela Țahe Țusayna, tim više što se M. Tahar dosledno čuva da ne napusti čisto literarne vode i zaplovi ka brzacima idejnih i ideoloških opredeljivanja. Imajući sva ograničenja u vidu, može se reći da su neke ideje Țahe Țusayna lepo uočene i istaknute, posebno njegovo zalaganje za ulogu discipline, učenja i napornog rada u književnosti. »Sva se umetnost sastoji u tome da se radi, a da se zatim znaju ukloniti tragovi rada« (str. 32). Ostali aspekti teorijskog pogleda na fenomen umet-

nika i umetničkog dela manje su jasno izneti, tako da se ne vidi odakle proizlazi autorov zaključak da nam »Țaha Țusayn svojim idejama, izraženim u različitim periodima i rasutim kroz njegovo delo, pruža jednu savršeno koherentnu teoriju o književnosti i umetnosti u opštem smislu« (str. 41—42).

M. Tahar je (kao uostalom i sam Țaha Țusayn) mnogo ubedljiviji kada sa terena teorijskog uopštavanja pređe na neposrednu analizu tekstova i njihovo poređenje. Poglavlje *U traganju za metodom* (str. 45—69) predstavlja prve književno-teorijske radove Țahe Țusayna, počev od kairske disertacije *Spomen na Abū al-'Alā'*, čija je osnovna karakteristika želja da se napiše stvarno naučno delo o jednom klasičnom arapskom pesniku, da se konačno prevaziđu srednjovekovne sheme arapske nauke o književnosti sagledane iz perspektive poznih poklasičnih epigona. Mladi naučnik se još ne kreće dovoljno sigurno i pokazuje tendenciju jednostranog primenjivanja neke vrste mehaničkog materijalističkog determinizma koji, kako M. Tahar pokazuje, može imati posredne veze sa sistemom koji je zasnovao H. Taine. Zatim sledi analiza pariske disertacije o Ibn Hall-dūnu, koja je znatno zrelija i u kojoj mnoga izvrsna svojstva Țaha Țusayna dolaze do punog izražaja. U pogledu koncepcije istorije i njenog striktnog odvajanja od filosofije istorije, kao i sagledavanja zadatka istoričara, očigledan je dodir sa uticajnim idejama francuskih istoričara, pre svih Seignobos-a (v. Ch. V. Langlois—Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*). Iduća etapa predstavljena je zbirkom književno-istorijskih (delom i teorijskih) tekstova *Razgovori sredom* (objavljivano u listu »As-Siyāsa«, od 1920. do 1925. i »Al-Ġihād« 1935, zatim sabrano u tri toma, 1925, 1926, 1945). Predmet istraživanja je klasična arapska književnost, posebno njena prelomna razdoblja, gde Țaha Țusayn nudi nova i originalna rešenja za neka stara pitanja. Izučavajući pesnike, on želi da objasni vreme i sredinu, dok je još 1914. posmatrao čoveka kao bezmalo mehanički proizvod

istorijskih okolnosti. M. Tahar ističe strast sa kojom egipatski novator otkriva zapretene delove arapskog istorijskog biča, priznajući da je osnovno obeležje *Razgovora sredom* »odsustvo jasno određenog sistema«. Pažnju privlači i to da autor ne precenjuje (mađa procenjuje) uticaj Sainte-Beuve-a na Taha Husayna, iako je ovaj i sam izjavio da su mu *Causeries du Lundi* neposredna inspiracija za naslov zbornika tekstova, što je navelo mnoge da bez pomnijeg izučavanja uspostave direktnu vezu i u pogledu suštinskog sadržajnog uticaja.

Treći odeljak (*La méthode de l'histoire littéraire*, str. 71—128) je u svakom pogledu najznačajniji i nesoporno najzanimljiviji, jer u njemu M. Tahar svestrano analizira središnje i najglasovitije književno-istorijsko i kritičko delo Tahe Husayna posvećeno »ponovnom čitanju« preislamske arapske poezije *Fî aš-šîr al-ğâhîlî* (1926, kasnije izdavano kao *Fî al-adab al-ğâhîlî*). Ova polemika i znalački strukturisana knjiga izazvala je pravi šok u književnim krugovima Egipta (i arapskog sveta u celini), jer je, koristeći se razrađenim postupkom racionalističke kritike, negirala istorijsku autentičnost onog dela arapske književnosti, koji je tradicionalno smatran nedostiznim uzorom savršenstva. Pojedinstvi o tom delu i žestokim polemikama koje je ono izazvalo dobro su poznate, ali M. Tahar ipak sažeto na sve to podseća, sasvim razložno zaključujući da je bez Tahe Husayna u mnogo čemu bila preterana i odviše isključiva, ali da to ne umanjuje značaj poduhvata, jer oštrica žestoke kritike pogodila je cilj — učmaili i neproduktivni duh njegovih savremenika. S druge strane, pitanje autentičnosti preislamske poezije nije bilo novo. Ono je na različite načine u različita vremena postavljano, a Taha Husaynov savremenik, orijentalist Margoliouth došao je upravo kada i on do sličnih zaključaka (v. D.S.M., *The Origins of the Arabic Poetry*, *The Journal of the Royal Asiatic Society*, 1925, 417—449). Odličujuće je bilo to da je jedan Arabin, musliman, posumnjao u svetost

predačkog logosa i te sumnje nemilosrdno, metodično osnažio u istraživanju zasnovanom na zapadnjačkim, arapsko-islamskom svetu stranim postulatima. M. Tahar utvrđuje i kroz primere poređenjem konkretno pokazuje na kojim se izvorima nadahnua Taha Husayn, a valja naglasiti da mu egipatski kritičar u tome izdašno pomaže, jer njegova osobina nije da skriva i prećutkuje sopstvene izvore, naprotiv, on želi da i njegovi sunarodnici krenu istim putem, putem razuma i kritičnosti. U najširem metodološkom smislu Taha Husayn svoje sumnje uklapa u sistem Dekartove sumnje uzdignute na nivo vitalnog filozofskog principa, a u samom istraživanju primenjuje kartezijanski metod, sledeći njegove osnovne postavke, što M. Tahar celovito prikazuje. Zamerili bismo mu jedino pomalo nespretno, a očigledno radno, operacionalno pitanje: »Kako to da autor nije stigao do istine, iako je u svom istraživanju primenio racionalni metod?« (str. 95), drugim rečima: kako to da ono što on tvrdi o preislamskoj poeziji ne odgovara istini, zapravo onome što mi danas smatramo da je istina, još preciznije — onome što najautoritativniji savremeni znalci, recimo R. Blachère (M. Tahar ga citira), o čitavoj stvari misle. Pominjanje istine u navedenom kontekstu navodi čitaoca na pomisao da je neko danas zna, što je samo po sebi za nauku dovoljno opasno i sa čime se, sigurni smo, Taha Husayn prvi ne bi složio, a verujemo ni M. Tahar. Da i ne pominjemo esencijalna pitanja u vezi sa istinom.

Posle utvrđivanja opštih filozofskih osnova i polazišta sa kojih se Taha Husayn otisnuo u tamne vekove preislamske prošlosti Arabije, M. Tahar sprovodi veoma korisno istraživanje srodnosti konkretno primenjenog književno-istorijskog postupka i ideja kod Tahe Husayna i poznatih helenista, braće Croiset (v. Alfred et Maurice Croiset, *Histoire de la littérature grecque*); gde otkriva, ne samo sličnost pogleda, već čak i podudarnost izvesnih jezičkih formulacija, što nije nimalo začuđujuće, jer drevna usmena grčka poezija i »homersko

pitanje« nisu (na tipološkom planu) bez analogije sa preislamskom situacijom. Za Taħu Ĥusayna su razmatranja braće Croiset bila inspirativan model koji je on stvaralački i originalno primenio u oblasti svog interesovanja, naročito u domenu koji se danas ponegde naziva »književnom arheologijom«. Moglo bi se pretpostaviti da je Taħi Ĥusaynu, s obzirom na njegovu izrazitu racionalističku orijentaciju, bio blizak koncept nauke o književnosti kao krajnje egzaktne discipline. Tu, međutim, egipatski humanist bira jedno elastičnije, njemu kao književniku prihvatljivije rešenje, prema kome se književnost ne može izučavati sasvim objektivno, iako je u izvesnim poslovima unutar tog izučavanja potrebna maksimalna objektivizacija postupaka i kriterijuma. Tu se on približava nekoj vrsti »otvorenog sistema« koji, kako to M. Tahar jasno pokazuje, stoji u tesnoj vezi sa načelima Lansonovog književno-istorijskog i kritičkog metoda (v. G. Lanson, *Essais de méthode de critique et d'histoire littéraire*, Paris, 1965). Taħa Ĥusayn je, međutim, subjektivniji, »literarniji« od Lansona, a te njegove sklonosti jasno otkrivaju i sledeća dela kojima se M. Tahar bavi u četvrtom poglavlju svoje studije, pod naslovom *Impresionistička kritika* (str. 129—145). U knjizi o Al-Mutanabbiju (*Ma'a al-Mutanabbī*, 1936) još je sačuvan spoljašnji oblik, kontura naučnog rada, dok je u suštini reč o prilično nesputanom i neorganizovanom toku kazivanja i impresija o jednom velikom pesniku koji Taħi Ĥusaynu očigledno nije osobito blizak srcu. Poslednjim zamašnim književno-istorijskim ostvarenjem Taħa Ĥusayn se vraća predmetu svoje mladaćake disertacije i životnom saputniku, drugu iz tamnica mraka i svetlosti, Abū al-'Alā' al-Ma'amrī-ju i piše ili, kako M. Tahar kaže, ispeva »pravi roman poetske kritike« (*Ma'a Abi al-'Alā' fi sig'nihi*, 1938). U toj nadahnutoj, krajnje subjektivnoj književnoj simfoniji odjekuju pojedini akordi u savzuću sa mislima o književnosti čuvenih poznavalaca lepog kao što su Montaigne, P. Valéry, J. Le maître, A. France..., što M. Tahar ne propušta da diskretno proklemen-

tariše. Prosele zaključka (str. 147—148), autor saopštava tekst jednog pisma koje mu je 1966. godine uputio Taħa Ĥusayn i koje sadrži odgovore na izvestan broj ranije takođe pismeno postavljanih pitanja. Na kraju knjige nalazi se bibliografija i indeks.

Kao što je na početku ovog osvrtu istaknuto, teza M. Tahara nesumnjivo je korisna i vrlo informativna, ali isključivo u relativno uskim granicama koje je autor svesno sebi i svom istraživanju postavio. Pre svega, u odnosu na samog Taħu Ĥusayna i njegove raznovrsne delatnosti, a zatim i u odnosu na širi kontekst prodora evropskih ideja u arapsko-islamski svet krajem prošlog i početkom ovog veka (v., npr., angažovani i smeli prilaz u studiji H. Sharabi, *Arab Intellectuals and the West — The Formative Years*, Baltimore and London, 1970). Autor i sam u svom radu dolazi do nedvosmislenog uverenja da je Taħa Ĥusayn više istoričar književnosti nego što je kritičar ili teoretičar, a mi bismo tome dodali da je njegov opus primer specifičnog sinkretizma, gde je teško vršiti podele prema manje-više usvojenim, ali često nefunkcionalnim klasifikacijama. Izdvajanje »književne kritike« (u pitanju je francuska značenjska obojenost) svakaako je jedan od težih slučajeva. Ne može se prihvatiti autorovo preterano tvrđenje da Taħa Ĥusayn nije posvećivao pažnju savremenoj arapskoj književnosti, mada je prednost očigledno davao klasičnoj, što je, uostalom, opšta pojava, pogotovo kod istoričara i filologa »univerzitetskog« tipa, jer treba razlikovati dnevnu književnu kritiku od rada na istoriji i teoriji književnosti, gde se teži simetičnosti i postavljaju širih hipoteza i teorija. Ovo, jasno, ne implicira nikakve razlike u vrednovanju tih dveju delatnosti (v. G. Belfiore, *Taha Husein — critico della letteratura contemporanea*, »Atti del Terzo Congresso di Studi Arabi e Islamici, Revello, 1966«, Napoli, 1967, 157—178).

Treba zaliti što M. Tahar nije ipak pokušao da, sem sa nekoliko prilično uopštenih i neobaveznih konstatacija, uključi književnu kritiku Taħe Ĥusayna u dileme vre-

mena ondašnjeg, tim više što su neke od tih dilema prisutne i u vremenu sadašnjem. Nije nužno napominjati da je Taħa Ĥusayn upravo jedan od onih ljudi koji su davali ton kulturnom životu Egipta i arapskog sveta tokom čitave prve polovine našeg veka, kao i to da će se njegovo ime još dugo pominjati. Kao predstavnik arapsko-islamskog liberalizma okrenutog Zapadu, Taħa Ĥusayn je proživio godine u kojima je taj pokret splasnuo i povukao se, mada to na prvi pogled nije lako uočljivo u nekim oblastima (v. ubedljivo i dalekovidu analizu W. C. Smith, *Islam dans le monde moderne*, Paris,); možda je i on sam na određeni način učestvovao u promeni kursa, ako ne direktnije, a ono bar odvajanjem od matice (v. Mugâhid 'Abd al-Mun'im Mugâhid, *Inkisâr at-tawra al-'aqlâniyya*, Al-Âdâb, Beirut, 19, 1, 1971, 22—31, 70—78). Dovoljno je uporediti njegovu »evropocentričnu« viziju budućnosti egipatske kulture iz 1938. godine (*Mustaqbal at-taqâfa fi Mišr*) sa značajnom knjigom progresivnog usmerenja *Fi at-taqâfa al-mišriyya* Mahmûda Amîna Al-'Âlîma i 'Abd al-'Azîma Anîsa iz 1955. godine, pa se uveriti u dinamičnost kretanja i plimu novih ideja i ideologija koje su zapljuskivale Egipat tokom života Taħe Ĥusayna i njegovog književnog i društvenog delovanja (v., npr., F. El-Samîr, *La pensée arabe face à la pensée occidentale*, in »Renaissance du Monde Arabe«, Alger, SNED, 1972, 295—308). Moglo se očekivati da će M. Tahar, kao magrebski intelektualac francuskog obrazovanja, sa više tananosti i smisla za aktuelizaciju prići problemu prodora kartezijanskog racionalizma u arapsko-islamsku sredinu, jer taj je fenomen na specifičan i nimalo površan način karakterističan za obrazovanu elitu Severne Afrike. U tom širem smislu njegova je teza epistemološki prilično neutralna i bezbojna, dok će specijalistima za modernu arapsku književnost svakako pružiti vredne usluge. Korisnosti knjige doprinosi solidni bibliografski pregled radova Taħe Ĥusayna, zatim radova o Taħi Ĥusaynu (manje iscrpan) i ostale sekundarne literature. Po našem

mišljenju, ne bi bilo loše da je uz naslove pojedinih jedinica u bibliografiji dela Taħe Ĥusayna navedena i godina prvog izdanja, a ne samo onog kojim se autor služio. U bibliografiju nije ušla knjiga, zapravo objavljena magistarska teza pod naslovom *Taħa Ĥusayn wa aħar at-taqâfa al-faransiyya fi adabihi* (Kairo, 1973) u kojoj Kamâl Qutla obrađuje sličnu temu zahvativši je šire (ne uvek i dublje) i obuhvativši sve oblasti delatnosti Taħe Ĥusayna. Prema bibliografiji, dobija se utisak da autor svoju disertaciju nije posebno pripremao za štampu i upotpunio je novim podacima, jer mu, da nije tako, Qutlin doprinos svakako ne bi promakao. Ukazali bismo takođe da se u vreme dok se knjiga M. Tahara verovatno nalazila u štampi (znamo koliko to može da potraje), pored brojnih dužih i kraćih napisa o Taħi Ĥusaynu, pojavila veoma korisna bio-bibliografska studija dvojice profesora Američkog univerziteta u Kairu, koja je, što se tiče arapskih (tačnije egipatskih) izvora verovatno najkompletniji bibliografski priručnik do sada, dok se kritički deo odlikuje uzdržanošću i objektivnošću (Ĥamîdi as-Sukkût—Marsden Jones, *Taħa Ĥusayn*, Kairo, 1975). U pogledu proširenja kruga izvora za istraživanje veza Taħe Ĥusayna sa Francuskom nužno je uputiti na bogato dokumentovani članak R. G. Khoury, *Taħa Ĥusayn et la France* (Arabica, XXII, 3, 1975, 225—266, posebno se analizira i pozitivno ocenjuje pomenuta knjiga Kamâla Qutle), koji uverljivo svedoči da je solidna teza M. Tahara samo delimično osvetlila jedan složeni kulturno-istorijski fenomen i da će se istraživanja u toj oblasti sigurno nastaviti.

Darko Tanasković

Muħammad Šâlih al-Ġâbrî, *DÎWÂN AS-ŠÎ'R AT-TÛNISÎ AL-HADÎT — TARÂĠIM WA MUHTARÂT*, Tûnis, Aš-šarîka at-tûnisiyya li at-tawzi', 1976, 8°, 348.

Dve godine posle svoje obimne sintetičke studije o savremenoj tuniskoj poeziji (*Aš-šî'r at-tûnisî al-mu'âšir 1870—1970*, Tûnis, 1974)

plodni književni historičar i pisac-pripovedač M. Š. al-Ġābrī objavio je pesničku antologiju zamišljenu kao završno poglavlje prethodne knjige, koje, međutim, iz tehničkih razloga nije moglo biti u nju uključeno. Utisak je da zasebno i vremenski pomerenom izdavanje antologije donosi više prednosti. Pre svega, u obliku u kome je prvobitno trebalo da se pojavi, Al-Ġābrījeva studija-antologija bila bi nesumnjivo nepodobna za korišćenje, prenatpana i odbojna. S druge strane, period od dve godine omogućio je autoru da sasluša i odmeri reč kritike o štampanom književno-istorijskom delu pogleda na modernu tunisku poeziju, pa i da se prilikom konačnog redigovanja antologije u izvesnoj meri rukovodi tako stečenim saznanjima, onima, jasno, koja mu se čine prihvatljivim i korisnim. Najzad, mada pesničko stvaralaštvo u Tunisu poslednjih godina ne krasí izuzetna dinamičnost i bujanje novih vrednosti, ipak je očigledno da su i neka od najsvježijih strujanja našla odraza u Al-Ġābrījevom izboru, koji time osetno dobija na aktualnosti.

Antologija zahvata period od jednog veka i u njoj su predstavljena tridesetčetiri pesnika, od M. Qābādūa (1815—1871) do pripadnika najmlađe generacije (npr. Al-Habīb az-Zannād, r. 1946; Nūr ad-Dīn 'Azīza, r. 1948...). Stihovima svakog pesnika prethodi kraća ili duža biografska beleška ili, pak, sažeta ocena bitnih osobina stvaralaštva, sa osnovnim bibliografskim podacima. U tim »skicama portreta«. Al-Ġābrī se ne pridržava nekog određenog reda i jedinstvenog metoda, već postupa prilično neobavezno, smatrajući, verovatno, da mu prethodna knjiga dozvoljava izvesnu ležernost, kao i davanje maha ličnim sklonostima, razmišljanjima, utiscima i raspoloženjima (naravno i neraspoloženjima). Dokumentarnoj vrednosti izbora doprinose uspešno reprodukovane fotografije pesnika.

Sigurno je da pojava ove prve obuhvatnije antologije tuniske poezije neće proći nezapaženo i da će, prvenstveno u Tunisu, izazvati raznovrsna, pa i krajnje protivrečna reagoivanja. To je, uostalom, neizbežna sudbina svih antologija, a

naročito pionirskih kojima je, bez obzira na njihove inherentne kvalitete i reprezentativnost, bar za izvesno vreme obezbeđena uloga vodiča kroz nacionalnu poeziju. Al-Ġābrījevoj antologiji pripada upravo takva misija, mada postoje izgledi da joj se uskoro pridruži pregled koji već duže vreme pripremaju univerzitetski profesori T. Bakkar i Š. al-Garmādī (predvideno je izdanje na arapskom i na francuskom jeziku). Prethodna Al-Ġābrījeva studija, takođe prva u svojoj vrsti, naišla je na podeljena mišljenja oštro podeljenih kulturnih krugova. I pozitivne i negativne ocene izražavane su sa takvom isključivošću da se slična polarizacija reakcija, uz priličnu prognostičku sigurnost, može očekivati i posle pojave antologije. Objektivno govoreći, antologija u celini verno predstavlja glavne vrednosti i osobine savremene tuniske poezije, iako bi se u pojedinostima mogao izreći čitav niz zamerki, kao i predložiti nešto drugačija rešenja. Jedna od osnovnih primedbi koja je svojevremeno stavljena Al-Ġābrījevom prikazivanju najnovijeg perioda razvoja tuniske poezije odnosila se na zanemarivanje i prećutkivanje čitavog književnog pokreta iz sedamdesetih godina, poznatog po devizi »ni klasična metrika ni slobodni stih« (»fi ġayr al-'amūdī wa al-hurr«), koji i danas, kada zapravo više i ne postoji, ne prestaje da izaziva žive rasprave. U antologiji Al-Ġābrī kao da želi da pruži dokaza o svojoj objektivnosti pa uključuje nekoliko mladih pesnika koji stoje u izvesnoj stvaralačkoj vezi sa pomenutim pokretom, ali koji ni u kom slučaju nisu u tom pogledu reprezentativni. Van izbora je ostao najizrazitiji i umetnički najuspešniji »buntovnik« Aṭ-Ṭāhar al-Hammāmī (r. 1947), čiji je glas prešao tuniske granice (v. Martinez Montavez, *Introducción a la literatura arabe moderna*, Madrid, 1974, 274), kao i mnogo osporavani autor »antipoema« Muḥammad al-Mašmūlī (r. 1940). Čini nam se da nije trebalo izostaviti rezultate pesničkih traganja svestranog Šālaḥa al-Garmādīja (r. 1933) koga neki smatraju pokretačem novih tokova u tuniskoj poeziji (v. N. 'Azīza,

Ḥawla aš-šī'r at-tūnisi al-mu'āšir aw al-ḥurūf min 'aṣr an-nahḍa, Alif, 8, 1977, 138). Al-Garmādi, međutim, piše i na francuskom i na arapskom, pa biće da ga je to, u skladu sa određenim shvatanjima, diskvalifikovalo u Al-Ġābrijevim očima. Iz stvaralaštva pojedinih pesnika bilo je možda moguće izvršiti adekvatniji izbor stihova (npr. Nūr ad-Dīn Šammūd), ali tu smo već u oblasti ličnih afiniteta i ukusa, gde, kao što je od davnina znano, argumentovana diskusija prestaje ili, bar, gubi čvrsto tle pod nogama. Zanimljivo je primetiti da se u Al-Ġābrijevom cvetniku našlo mesta za samo jednu jedinu pesnikinju (Zubayda Bašīr, r. 1938). Njeni nežni i nostalgični pozivi razumevanju i ljubavi simbolizuju osećanje usamljenosti i bespomoćnosti žene-stvaraoca, nažalost, ne jedino i ne prvenstveno u Al-Ġābrijevoj antologiji već u čitavoj kulturi i društvu. Sastavljačev »alibi« dobio bi na uverenjivosti da se setio, recimo, originalne poezije Faḍile aš-Šābbi (r. 1946), ali to ne bi ništa suštinski izmenilo — u pogledu zastupljenosti pesnikinja njegova antologija je veran odraz još uvek neravnopravnog položaja žene u književnom životu Tunisa.

Svojom besprekorno grafički opremljenom, preglednom, bogatom i informativnom antologijom savremene tuniske poezije Al-Ġābri je dao ubedljivo svedočanstvo o smislu za uočavanje neposrednih kulturnih potreba, budući ne treba posebno isticati da će ovaj prvi celovitiji izbor iz divana tuniskih pesnika biti praktičan, koristan i prijatan vodič na putu upoznavanja jedne poezije koja se za većinu čitalaca, pa čak i za brojne stručnjake zaustavila kod imena Abū al-Qāsim aš-Šābbi.

Darko Tanasković

Борис Недков, ОСМАНО-ТУРСКА ДИПЛОМАТИКА И ПАЛЕОГРАФИЈА II. Документи и речник. Софија 1972¹. Државно издаваштво Наука и изкуство, стр. 534.

¹ Ova godina stoji na unutar-njem naslovu, dok na zadnjoj stranici unutra: »Podpisano za pečat na 25. IV 1975. g.«.

Činjenica da su se za relativno kratko vrijeme pojavile tri turske diplomatike: A. Zajaczkowski — J. Reychman, Varšava 1955 (prošireno izdanje na engleskom jeziku sa obrnutim redom autora, Hag—Paris 1968), M. Guboglu, Bukurešt 1958. i B. Nedkov, Sofija 1966 — prvi dio, govori o pojačanom interesovanju za ovu naučnu disciplinu koja se bavi proučavanjem forme i sadržaja turskih dokumenata.

I prvi i drugi dio diplomatike Borisa Nedkova zamišljen je kao univerzitetski udžbenik namijenjen studentima turkologije na Sofijskom univerzitetu, ali i onima koji su prirodno svoga posla upućeni na tursku arhivsku građu. Dok u prvoj knjizi autor daje teorijsku stranu turske diplomatike i paleografije, druga knjiga predstavlja izbor dokumenata kao ilustraciju za prethodnu teorijsku analizu. U tu svrhu autor je odabrao 84 dokumenta iz bogate kolekcije turskih dokumenata u Orijentalnom odeljenju Narodne biblioteke »Kiril i Metodij« u Sofiji. Dokumente sačinjavaju, najvećim dijelom, originali, nekoliko prepisa i tri fotokopije čiji originali danas ne postoje (dok. br. 2, 7 i 31).

Prema podjeli turskih dokumenata, koju je B. N. dao u prvoj knjizi, on je priložene dokumente razvrstao u pet grupa: 1. sultanski dokumenti (br. 1—30, str. 13—80), 2. dokumenti viših administrativnih organa (31—50, 81—121), 3. dokumenti nižih upravnih organa (51—69, 122—154), 4. dokumenti predstavnika stanovništva i privatnih lica upućeni organima vlasti (70—77, 155—174) i 5. defteri (78—84, 175—208). (U prvoj knjizi ovog autora prepisi čine četvrtu grupu dokumenata.) Unutar svake grupe, izuzev pete, dokumenti su podijeljeni na dvije podgrupe: a) »tekst i prevod« — turski tekst arapskim pismom i bugarski prevod in extenso i b) »tekst i rezime« — turski tekst arapskim pismom in extenso sa rezimiranim sadržajem na bugarskom. U obje podgrupe dokumenti su hronološki poredani.

Iza dokumenata slijedi jedan koristan prilog »Tugre osmanskih sultana«, u kome su date reprodukcije sultanskih tugri zajedno sa nji-

hovim tekstom i prevodom, počevši od Orhana do Mehmeda VI (str. 209—227). Tekst u tugri Selima I trebalo bi da glasi: *Selīm šāh bin Bāyezīd hān muzaffer dā'imā*. Zatim dolazi dio »Neki pečati na dokumentima« (228—231), koji sadrži uveličane kopije 22 pečata nekih značajnijih ličnosti za turskim tekstom i prevodom. U ovom prilogu osmanskoj sfragistici našao se pečat poznatog renegata Ahmed-paše Bonevala iz 1731. i turski pečat moldavskog vojvode Skarlata iz 1808. godine.

Faksimili dokumenata (233—333), za svaki dokument posebno, veoma su čitljivi i jasni osim nekoliko njih koji se neće moći koristiti. Faksimili br. 42 i 43 trebalo bi da zamijene svoja mjesta. Registar geografskih imena na turskom jeziku arapskim pismom (334—345), registar geografskih imena na bugarskom (346—354) i rječnik svih upotrijebljenih riječi u dokumentima (355—526) čine završni dio ove dobro koncipirane i dosljedno sprovedene hrestomatije za tursku diplomatiku.

Svaki dokument, osim onih pod brojem 2, 7 i 31, je opisan iscrpnim paleografskim podacima: dimenzije, broj redova, vrsta pisma i hartije, za neke i boja mastila, oštećenja na hartiji i dr. Naznaka vrste pisma za svaki dokument uz postojeći faksimil omogućava praktično vježbanje za utvrđivanje pojedinih vrsta arapskog pisma. Zbog toga će ovo djelo Nedkova dobro doći ne samo onima koji se bave turskim dokumentima nego i onima koji rade na orijentalnim rukopisima. Nekoliko propusta u određivanju pisma (na pr. 59) ne umanjuju značaj djela u cjelini.

To što se priloženi dokumenti objavljuju prvi put (izuzev br. 1 i 51) daje ovom radu posebnu vrijednost jer se javlja ne samo kao paleografsko-diplomatički priručnik nego i kao zbornik do sada nepoznate arhivske građe koja se stavlja na uvid istoničarima turskog perioda. Najveći dio dokumenata odnosi se na područje današnje Bugarske, ali ne mali broj odnosi se i na druge zemlje: Grčku, Jugoslaviju, Kipar, Rumunjsku, Tursku i Siriju. Nekoliko dokumenata za na-

šu zemlju odnose se na Bosnu, Makedoniju, Srbiju i Srem.

Među ovim dokumentima, raznovrsnim po sadržaju, vremenu i mjestu nastanka, posebno treba istaći one iz prve polovine 15. v. jer još uvijek predstavljaju pravu rijetkost. To je naredba (hüküm-nâme) Mehmeda I iz 1419. g. izdata monasima manastira Margarit u serskom kraju (br. 2); naredba (hüküm) Murata II iz 1427. izdata kaluderu Kalistosu iz Sereza (br. 3); i naredba (hüküm) Muratovog komandanta Ishaka b. Abdullaha iz 1434. g. takođe za manastir Margarit (br. 31). Ovaj posljednji dokument interesantan je sa diplomatskog aspekta po tome što se pečte Ishaka nalazi na mjestu gdje stoji sultanska tuga. Ovo bi bio, kako kaže B. N., treći primjer da se pečte nalazi na ovom mjestu. Inače, najmlađi dokument u ovom šarolikom izboru je berat Mehmeda V od 14. februara 1912. kojim se episkop Konstantin postavlja za mitropolita Melnika (br. 13).

Posebnu pažnju zaslužuju dokumenti broj 1 i 2; prvi zbog pogrešnog datiranja i drugi zbog njegove izuzetne naučne vrijednosti jer ovaj dokument dokazuje da je grčki prevod veoma diskutovanog i osporavanog dokumenta Murata I iz godine 1372/3. za manastir sv. Jovana Prodromosa izvršen sa turskog originala.

Dokument br. 1, kao najstariji u ovoj zbirci, nosi datum: evâhir-i rebî'ul-ülâ sene-i hams ve semân-miye (treća dekada rebîul prvog godine 805. H.) — »18—28. oktobra 1402«. Dokument inače predstavlja original kome nedostaje onaj dio sa tugrom. Na osnovu datuma, izdavač u napomeni kaže da ovaj dokument pripada princu Sulejmanu Čelebiju. Međutim, na faksimilu se jasno vidi da broj koji označava vijek nije semân-miye nego tis'-miye. Prema tome, tačan datum ovog dokumenta glasi treća dekada rebîul prvog 905. H. — 26. oktobra — 4. novembra 1499. godine. To znači da se ne radi o dokumentu Sulejmana Čelebija nego sultana Bajazita II. Da po srijedi nije jedan ranoosmanski dokument s početka 15. v. veoma jasno pokazuje i inscriptio — formula

ove naredbe, zatim jezik i čitava kompozicija dokumenta.

Dokument br. 2, od koga je sačuvana samo fotokopija, predstavlja nišan Mehmeda I iz 1419. g. izdat kaluđerima manastira sv. Jovana Prodromosa ili Margarit, u okolini Sereza. Ovaj dokument je do sada poznat samo u grčkom prevodu zajedno sa nišanom Murata I iz 1372/3, princa Muse iz januara 1412.¹ i Mehmeda II iz 1460. g., takođe svi u grčkom prevodu. (E. A. Zachariadon, *Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery. Südost-Forschungen XXX /1969/*, pp. 1—12.) U svom nišanu Mehmed I se poziva na akte koje su ovom manastiru dali njegov djed Murat i otac Bajazit. To znači da je stvarno postojao originalni Muratov nišan sa koga je izvršen onaj poznati grčki prevod koji je više puta bio predmet naučnog razmatranja.

Objavljivanjem ovog Mehmedovog nišana čini se da je definitivno skinuto pitanje spornog Muratovog dokumenta. Osim toga, ovaj dokument Mehmeda I je sam po sebi veoma značajan jer su akti ovog sultana izuzetno rijetki. Posebno bi bila zanimljiva analiza njegovog teksta sa diplomatskog stanovišta.

Vančo Bošković

Olga Zirojević, **TURSKO VOJNO UREĐENJE U SRBIJI 1459—1683**, Beograd 1974. Istorijski institut, Posebna izdanja, knj. 18, str. 319.

Sticajem istorijskih okolnosti Balkan se našao od davnina u sferi sukoba raznih ekspanzionističkih naroda, pa događaji koji su se desili u njegovom tlu bili su uzrokom dalekosežnih posljedica za Evropu i tadašnji svijet. Istraživa-

nja iz naučno-istorijskih izvora su teška i komplikovana, pa svaki rad koji je raden analitički, na osnovu pisanih i drugih izvora, čini važnu nadopunu za istoriju naših naroda. Takav značajan prilog čini ova studija Olge Zirojević.

Vješto koristeći već objavljene radove u vezi teme, kao i izvore koji nisu objavljeni, autor je, sinhronizujući navedene činjenice, stvorio jednu skladnu cjelinu.

U prvom poglavlju »*Osvajanje Srbije (1371—1459)*«, autor iznosi sažet pregled istorijskih događaja koji su prethodili osvajanju Srbije, te se osvrće i na period do konačnog osvajanja i uspostavljanja turske vlasti na tom području. Mozaičkim povezivanjem činjenica u jednu cjelinu, autor je pokušao da vaga važnost Maričke i Kosovske bitke i da donese određene zaključke. Nadalje, koristeći radove N. Filipovića i drugu literaturu, te neizdate pisane i druge izvore turskih i hrišćanskih pisaca savremenika, pokušala je da objasni odnose srpskih vladara i vlastele prema Turcima i Ugrima.

Drugo poglavlje »*Tursko-ugarški ratovi, sukobi i četovanja (1459—1526)*« obrađuje period od pada Smedereva i Despotovine, te turska sukobljavanja sa Ugrima, u kojima su učestvovali Srbi i na jednoj i na drugoj strani. Problematski, autor se angažovao na filksiranju redosljeda istorijskih činjenica i promjena u klasno-feudalnom sistemu i u klasno-feudalnim odnosima. Ove promjene u klasnim odnosima su, u početku, bile povoljnije i prihvatljivije za nepovlašteno stanovništvo, što su Turci vješto i smišljeno koristili. Posljedice ovih uzroka autor obrađuje u trećoj glavi »*Upravna podjela zemlje*«. One se manifestuju u podjeli zemlje na upravna područja i formiranje timarsko-spahijskog sistema. Teritorija je bila podijeljena na sandžake i autor je sa sigurnošću naveo vrijeme njihovog formiranja.

Četvrto poglavlje »*Obrana i obezbeđenje zemlje*« čini najveći dio ove radnje. To je, u stvari, analiza vojničke uprave na teritoriji Srbije. Ova uprava je tipska za sva područja pod upravom Turaka na Balkanu. Da bi jasnije prikazala

¹ Na osnovu jednog nišana princa Orhana, sina Sulejmana Čelebija, iz januara 1412, koji se čuva na Svetoj Gori (i koji će uskoro biti objavljen), mislim da se u ovom slučaju ne radi o nišanu princa Muse nego takođe o nišanu princa Orhana.

postojeće stanje, autor je razglobila cjelinu na elemente koji je sačinjavaju. Osnovnu vojnu snagu sačinjavala je spahijska konjica. Stoga nije slučajno što u sistematizaciji analize ove teme konjica zauzima prvo mjesto. Prisustvo spahijske konjice je elementarno u posmatranju principa vojne organizacije. Spahijska konjica je bila udarna snaga za ratovanje i dalja osvajanja, a spahije su bile uživaoci prihoda sa timara. Stoga glavnu ulogu u odbrani zemlje čine utvrde (*tvrđave i palanke*) i domaće nemuslimansko i muslimansko stanovništvo, raspoređeno u vojničke i poluvojničke redove. Autor je iz izvora prikupila podatke o postojećim tvrđavama i palankama, te navodi sastav i brojnu jačinu posada svake tvrđave, koja se sastojala od *mustafiza, tobđžija, džebedžija, azapa, farisa, bešlija, martoloza*, kao i *janjičara* koji su upućivani sa Porte i pod posebnim zapovjedništvom. Sa mnogo više pažnje prišla je obradi vojnih i poluvojnih redova sastavljenih od domaćeg stanovništva. To su *hrišćani spahije, vojnuci, vlasi, derbendžije, martolozi, akindžije* (od vojnih redova), te *meremetčije, dundžeri, mimari, nedžari, kovači, strelari, lukari i štitari, katrandžije, ziftčije, kalafatčije, taščije, stražari i čuvari*, stanovnici koji su bili zaduženi za vuču brodova, hrišćani u službi rudnika, *sokolari, jastrebari, orizari* i drugi. Da bi upotpunila svoju radnju, autor je uspješno obradila naoružanje i vrste oružja kojim su bili naoružani. To su, uglavnom, bile vrste hladnog oružja. Poluvojničke redove sačinjavaju zanatlije koji su svojim zanatom bile vezane za vojnu organizaciju. Oni su za obavljanje ove službe uživali poreske olakšice. Proučavajući uzroke nastajanja ovakvog sistema, organizaciju odbrane, nije mogla samo činjenično prikazati postojeće stanje, a da se ne dotakne nekih pojava koje su vezane za stvaranje ovog sistema, te je nastojala da sagleda i posljedice na koje je ovaj sistem, direktno ili indirektno utjecao, što povećava vrijednost ove radnje. Ove posljedice su obrađene u petom poglavlju »*Turski vojni pohodi i obaveze stanovništva*«, jer je svako pomjerenje vojske u rat

ili priprema za rat zahtijevalo angažovanje svih na teritoriji zbijavanja. Najveći teret, dakako, pao je na leđa raje, nepovlaštenog stanovništva. Stanovništvo je moralo da obezbijedi prenočište, hranu za stoku i ljude i sve ostalo što je bilo u datom momentu potrebno vojsci. Ovi događaji su pogoršavali ionako težak položaj raje, što autor zapaža i navodi bilješke iz turskih izvora o napuštanju njenih staništa za vrijeme vojnih pohoda.

Knjiga je ilustrovana grafikama i crtežima oružja, nošnji vojnih odreda i tvrđava, a na kraju je dat iscrpan popis sandžak-begova kroz sandžake: smederevski, kruševački, vidinski, vučitrnski, prizrenski, čustendilski, tabelarni prikaz prihoda i hasovi mirlive, timari i zeamei spahija, inventar ratnog materijala u beogradskoj tvrđavi i drugo.

U cjelini posmatrano, djelo zaslužuje posebno mjesto u literaturi ove vrste. Autor je uspjela da dá iscrpan pregled stanja u okviru teme koja predstavlja značajniji doprinos nauci i ovaj ogroman trud nije bio uzaludan.

Medžida Selmanović

Luigi Pinelli, GLI ARABI E LA SARDEGNA, Le invasioni arabe in Sardegna dal 704 al 1016, Sassari 1976, str. 380.

Kako sam autor u kratkom predgovoru (str. 5—9) ovoga djela ističe, ono predstavlja proširenu preradu prvog dijela njegove ranije knjige: Breve storia delle invasioni arabe in Sardegna (Sassari 1972). O temi rada, tj. o upadima Arapa u Sardiniju tokom nešto više od tri stoljeća (od početka 8. do prvih decenija 11. n. e.), postoji mnogobrojna građa i publikacije raznolike po svom obimu i vrijednosti s obzirom na podatke koje iznose i interpretaciju kojom ih prikazuju. Autor je pokušao da iz te raznovrsne literature dobije uvid u stvarne događaje, odvojivši istinu od neistine te davši svoje lično viđenje svih tih zbivanja sa njihovim uzrocima i posledicama. On se pri tom poslužio arhivskom građom (kronikama) te

historijskim, književnim i sl. djelima u vezi s temom, pisanim u razdoblju od XI pa sve do sedamdesetih godina XX vijeka. Tu su djela kroničara i historičara: arapskih (korištena ovdje posrednim putem preko prijevoda), talijanskih (prvenstveno sardinskih, pa pizanskih i denovskih), francuskih, engleskih, njemačkih i španskih.

Prvi dio knjige obuhvata dva poglavlja s bilješkama (13—17+18—31+32—42). U prvom se govori o postepenom oslobađanju Sardinije od bizantijske vlasti počev od polovine VII vijeka n. e. U to doba, i prije, počinje slabljenje bizantijske moći uopće (Arapi sve više osvajaju pojedine oblasti Bizantije u Africi, i dr.) pa tako Sardinija tokom iduća tri stoljeća (VIII—X) postaje skoro potpuno samostalna samo nominalno priznajući vlast Bizantije koja vjerojatno još izvjesno vrijeme drži svoja pomorska uporišta u nekim (južnim) lukama Sardinije. Inače vlast na otoku imaju domaći vladari tzv. »giudici«, nekada nazivani i kraljevima («re»).

U drugom poglavlju riječ je o upadima Arapa u Sardiniju od 704—1000. godine n. e. Radi se pri tom o više kraćih provala (pljačkaške naravi, izuzev one iz 135) na razna mjesta u Sardiniji od kojih neke nisu pouzdano ni utvrđene. Autor spominje nekoliko poznatih važnijih upada od kojih je prvi onaj koji organizira 84/704. namjesnik (al-wālī) Egipta u to doba 'Abdu-l-'Azīz b. Marwān (brat umejevićkog halife 'Abdu-l-Malika). Izvršen je na otok Sylsilu (danas Sant' Antioco, pored jugozapadne obale Sardinije). Arapi su se odmah povukli, a na povratku im je brodovlje jako stradalo od oluje. Drugi udar na otok izvršen je na inicijativu Mūsā b. Nušaira, namjesnika 'Abdu-l-Malikova u Africi, koji završava osvajanje sjeverne Afrike i Španije. Upad je izvršen pod zapovjedništvom 'Abdu'llāha b. Murre, vjerojatno u grad Karallis 91/711. godine (a možda i u mjesta Bithiju i Noru). Međutim, najvažniji zahtav Arapa u Sardiniji bio je onaj koji su izveli na poticaj 'Ubaidata b. 'Abdirrahmāna, namjesnika umejevićkog halife Hišāma b. 'Abdi-l-Malika, koji se bio potpuno osa-

mostalio u sjevernoj Africi, godine 135/752—3. Po arapskim izvorima to je, u stvari, bio pokušaj okupacije jednog (priobalnog) dijela Sardinije, što je trajalo skoro dvije decenije, kada su stanovnici zauzetog područja morali plaćati glavarinu (džizju). Nije utvrđen razlog zbog koga su se Arapi ipak povukli. Autor pretpostavlja da su to vjerojatno učinili pod pritiskom domorodaca koji su se uporno borili za očuvanje svoje slobode i nezavisnosti, a čiju hrabrost ističe i arapski historičar Ibnu-l-Atīr. Kod njega nalazimo za-bilježen i jedan kasniji upad, i to od strane španskih Arapa u Sardiniju 206/821—2. god. koji su tada bili poraženi i natjerani u bijeg uz gubitak velikog broja ljudi i materijala. Poslije ovoga kronike ne bilježe značajniju akciju Arapa na Sardiniju sve do 323/934—5, kada flota fatimovićkog halife Abū-l-Qāsimu Muḥammada Al-Qā'ima (a ne kao u tekstu: Al-Mansur-ibn-al-Qaym-al-Alawu, str. 27), pod komandom Ya'qūba b. Ishāqa, vrši napade u južnoj Francuskoj, Italiji (paleći Denovu, odvlačeći roblje i drugi plijen iz Kallabrije), a na povratku slično čine u Korzici i Sardiniji.

Najveći dio svoga rada (dijelovi II—V), međutim, Pinelli je posvetio pitanju upada u Sardiniju, u prvoj polovini XI vijeka, od strane jednog arapsko-španskog pokrajinskog vladara, Muḡāhida Al-'Amirija (poznatog u Evropi pod raznim imenima, kao: Museto, Muget, Muscet, Muset, Motget, Musatto, Mugetto, Musato, Musa, Muzzetto, Muzeto, Mugetus).

Drugi dio (str. 43—187) sadrži izvode iz raznih publikacija (njih 44) koji se odnose na upade Muḡāhida u Sardiniju (1015—16. godine n. e.). Kako ovo poglavlje sadrži samo голу građu, bilo je vjerojatno metodski opravdanije staviti je kao dodatak iza poglavlja o Muḡāhidu (tj. iza petog dijela knjige) ili pak pred sam kraj ovog rada jer se time ne bi inače krnjila cjelovitost autorovih izlaganja u preostalim poglavljima budući da ovaj ionako služi samo kao dokazni materijal za njih.

Dijelovi treći do petog: (III: 189—204+205—206; IV: 207—239+

+240—245; V: 247—261+262—263), budući da sadržajno čine jednu cjelinu, po našem mišljenju, trebali su biti obrađeni kao jedan jedinstven dio knjige. Na osnovu pouzdanih izvora (arapskih, kao onih od Ibnu-l-Atira, Ibn Haldūna, Al-Dabbija, i dr. ili zapadnih, kao što su: Chronicon pisanum seu fragmentum auctoris incerti ili Vetus chronicon pisanum od Bernarda Maragonija, i dr.), Pinelli je nastojao da odvoji legendu ispletenu oko ličnosti Muğāhida od stvarne historijske istine o njemu.

Abū-l-Ġaiš Muğāhid b. 'Abdillāh Ah-'Āmiri bio je (po majci) kršćanskog porijekla. Oslobođeni je rob (al-maulā) Muḥammada Ibnu Abī 'Āmira Al-Manšūra, komornika (al-ḥāḡiba) umejevičkog halife Hīšāma II u Kordobi. Muğāhid je bio imenovan za guvernera u oblasti grada Denije, ali se on tu oko 400 (1009—10) osamostaljuje i osniva državicu (kao jedan od tzv. muluku-l-ṭawā'if), a uskoro joj pripaja od njega osvojene otoke Baleare. Godine 405/1014. daje prisegu, kao halifi, Umejeviću 'Abdullāhu Al-Mu'aiṭiju, ali je on uskoro svrgnut s toga položaja. Navodno je Al-Mu'aiṭi bio potaknuo Muğāhida na osvajanje Sardinije da bi u njegovoj odsutnosti mogao prigrabiti svu vlast u njegovoj državi.

Muğāhid je 1015. izvršio upad na Sardiniju (sa 120 brodova, 1000 konjanika i brojnim ljudstvom) te je u početku imao uspjeha zauzevši neke primorske dijelove otoka, ali je već iduće 1016. godine bio poražen (žena mu i sin 'Alī zarobljeni, ali je sin kasnije iskupljen), i primoran da se povuče poslije čega Arapi nisu više nikad pokušali da osvoje Sardiniju. Muğāhid je umro 436/1044—45. godine. Međutim, od toga vremena Sardinci nisu mogli očuvati svoju samostalnost. Republike Đenova i Piza, koje su im bile pomogle da se oslobode arapske dominacije, sada se bore za vlastitu prevlast na otoku, a kasnije se na njemu smjenjuju i drugi gospodari.

Peti i šesti dio knjige, koliko god su vezani za događaje na otoku i oko njega u periodu koji je ovdje obrađivan, ipak ne spadaju direktno u tematiku rada pa je možda bilo podesnije da su bili zamijenjeni

nekim osvrtom na posljedice arapskih upada na otok ili druge neke podatke u vezi s temom rada naznačenom u njegovu naslovu. Naime, peti dio (265—292+293—296) govori o instituciji tzv. »giudicati« na otoku, tj. o načinu vlasti koju su tu od davnina vršili spomenuti domaći upravljači tzv. »giudici«. Međutim, ustanovljenje te institucije pripisivano je (lažno, po autorovom uvjerenju) Pizancima, nakon god. 1016, što on odlučno opovrgava donoseći dokaze za to.

U sedmom dijelu (297—347+348+355) autor nastoji dokazati neistinu o tobožnjim darivanjima Sardinije Svetoj stolici od strane careva Konstantina, Pipina Malog i Karla Velikog te o izmišljenoj koncesiji vlasti na otoku gradu Pizi od strane Svete stolice.

U kratkom zaključnom poglavlju (359—369) Pinelli daje osvrt na zbivanja kojima se bavio u svome radu, na stvarnu ličnost Muğāhidovu te na sudbinu Sardinije u to doba i kasnije. Kroz 300 godina do Muğāhida hrabri otočani znali su sami sačuvati svoju slobodu od napada Saracena, ali su tada nasrnuli novi osvajači koji su im konačno oduzeli tu slobodu. Nešto ranije autor se pita da li je bilo zlo ili dobro za Sardiniju što je Arapi nisu zauzeli tokom VIII—XI stoljeća, pa odgovara da je to možda ipak bilo loše za nju kada se sjetimo Sicilije (pod arapskom vlašću od 812—1072) i Španije (gdje su Arapi vladali preko sedam stoljeća, počev od 711. n. e.) jer kao što su oni tamo, tako bi vjerojatno i na Sardiniju bili donijeli nove telkovine svoje blagotvorne civilizacije i kulture.

Na str. 371—377 dat je pregled cjelokupne upotrijebljene literature u knjizi (od 230 bibliografskih jedinica) i konačno njen sadržaj (str. 379—380).

Autor je na osnovu te, kako se vidi, vrlo obimne izvorne i druge građe, nastojao da između često kontradiktornih, a nekada i lažnih podataka i tumačenja pronađe pravu istinu i iznese svoje vlastito gledanje na sva ta zbivanja, u čemu je, vjerujemo, najvećim dijelom i uspio, ukoliko je to bilo u njegovoj moći. Da se mogao direktnije i više koristiti npr. arapskim izvorima i

prikupiti još pouzdanih podataka s raznih drugih strana, slika koju nam je pružio o svemu bila bi bar donekle vjerniji odraz stvarnosti kako u pogledu samih događaja tako i u odnosu na ličnost i život Muğāhida, što je bila centralna tema ovoga rada.

Na kraju bismo upozorili na neujednačenost i nedosljednost transkripcije naročito arapskih imena i

drugih riječi, ali i na neke druge (štamparske i sl.) greške. Neke od njih treba pripisati inače nepouzdanom, evropskoj transkripciji arapskog jezika (naročito u ranije doba), ali je autor morao biti pažljiviji pri njihovu preuzimanju i citiranju u svome djelu te upozoriti na neispravnost, a u svom tekstu upotrebljavati pravilne oblike.

Teufik Muftić

E R R A T A

Str.	Red	Pogrešno	Ispravno
62		briše se 7. red	
64	bilj. 13, red 7	intern,	interne
65	bilj. 13, red 3	l'onest	l'ouest
67	30	Rva	Dva
68	36	olujor	oluyor
68	43	kuyuucu	kuyumcu
76	6	bagisla	bağışla
77	4	gürmük	gümrük
78	16	nepravi	ne pravi
79	18	mazhzun	mahzun
80	30	vokala vokala	vokala
82	15	kokos	kokoš
84	17	emacik	elmacık
84	31	kuşunus	kuşumus
84	31	cülünüs	cülümüs
84	37	kolonos	kolomos
108	10	eçak	uçak
112	13	bir dam	bir adam
120	10	Stga	Stoga
126		umjesto teksta u redovima 23—25 treba da stoji tekst:	»Biliyorsun ki babandan yalnız o (M) adasındaki Ayazma çiftliği kalyordu« ⁵⁰ , Znaš da ti je od oca ostao samo posjed na ostrvu M. podređenom
127	27	poređenom	podređenom
131	36	se	de
131	42	de	des
132	21	aglutinate	aglutinante
132	27	pouvent	souvent
133	19	poimenični	poimeničeni
133	21	الْوَان	الْوَان
148	22	بَيْضَاء	بَيْضَاء
149	18	— تَوْب	— تَوْب
154	12	Buvejhini	Buvejhidi
156	24	brodu	brdu
163	11	determiner	determining
163	21	lundreds	hundreds
164	4	shapter	chapter
164	21	with or witout ابن	with ابن
164	22	oven	even
164	23	a well	as well
164	41	»kuna«	»kunya«
165		umjesto teksta u 11. redu treba da stoji tekst:	koje su nepromjenljive: prijedlozi, prilozi (za mjesto i vrijeme), ka
200	9	kao	ka
203	12	Hižaz	Hidžaz
221	bilj. 97, 2. i 3. red	zamjenjuju mjesta	
226—246		u živoj glavi 1366.	1386.
230	bilj. 13	مكتوبى	صبيای
232	bilj. 20	صبيای	مكتوبى
249	21	الميسوط	الميسوط
259	24	العزارة	المزارعة
261	18	الكتاب	الكتب
265	37	نظام	نظم
265	39	النظام	النظم
266.		posljednja tri reda arapskog teksta spadaju u bilj 7. na str. 265	